

Table A1. Output of linear mixed effect model for the duration of visit for deer at 100 meters distance from the path

	Estimate	SE	t-value	p-value
Duration of visit deer at 100m distance from path				
<i>Distance wolf, Day/Night, Species, Distance wolf * Day/Night</i>				
<i>Intercept</i>	4.30329	0.41793	10.297	3.32e-14
<i>Distance wolf</i>	-0.05820	0.02992	-1.945	0.057548
<i>Day/Night</i>	-1.73409	0.47230	-3.672	0.000481***
<i>Red deer</i>	0.27455	0.28423	0.966	0.337296
<i>Roe deer</i>	0.08098	0.33310	0.243	0.808564
<i>Unknown deer</i>	-0.96157	0.38675	-2.486	0.015157*
<i>Distance wolf * Day/Night</i>	0.14298	0.03571	4.004	0.000157***

Appendix B, visitation rate

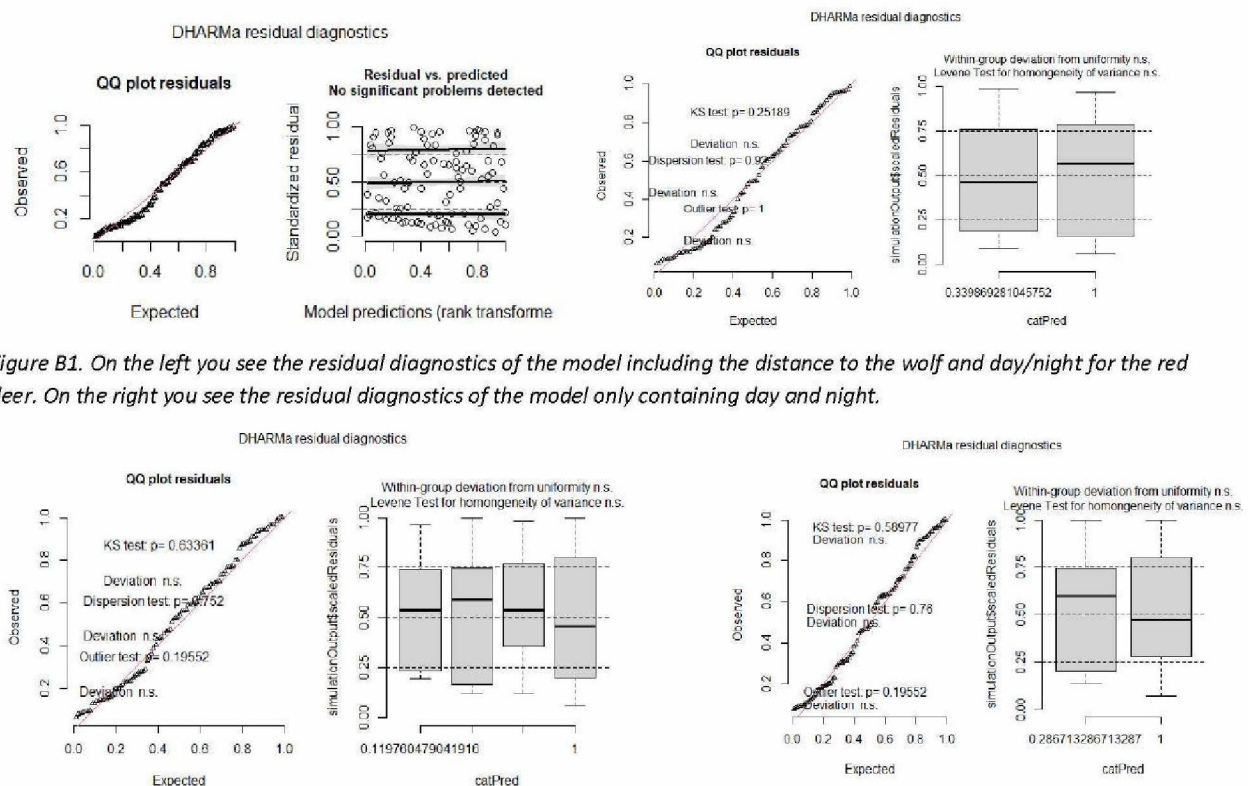

Figure B2. On the left you see the residual diagnostics for the visitation rate of the wild boar model including Day and night and the distance to the path. On the right you see the residual diagnostics of the model just containing the day and night effect. Both diagnostics came up with no significant problems.

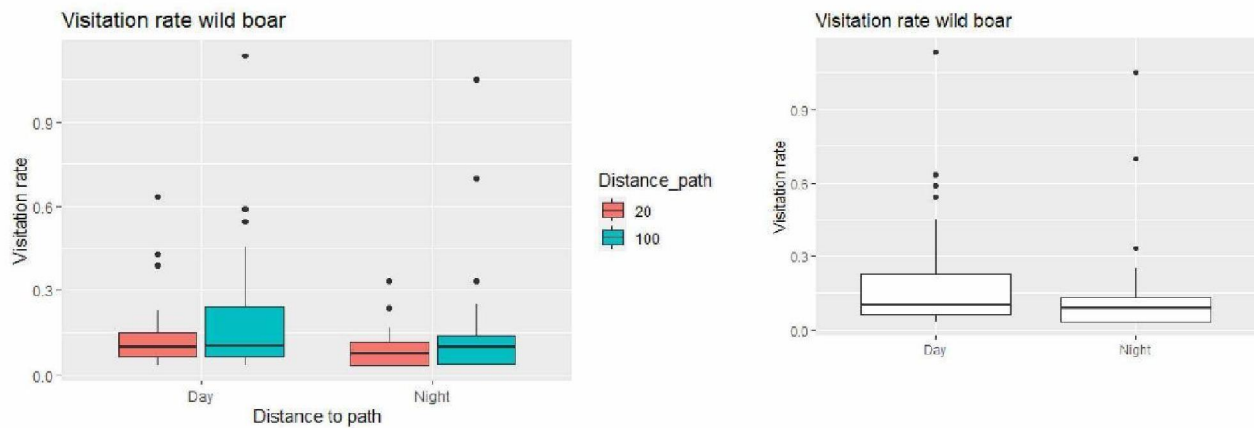

Figure B3. Two graphs of the visitation rate for wild boar. On the left, the figure shows the graph for the visitation rate for wild boar with both the day and night and the distance to path included. On the right, the visitation rate for wild boar between day and night. A slight trend where wild boar have a higher visitation rate during the day is shown.

Appendix C, Vigilance levels

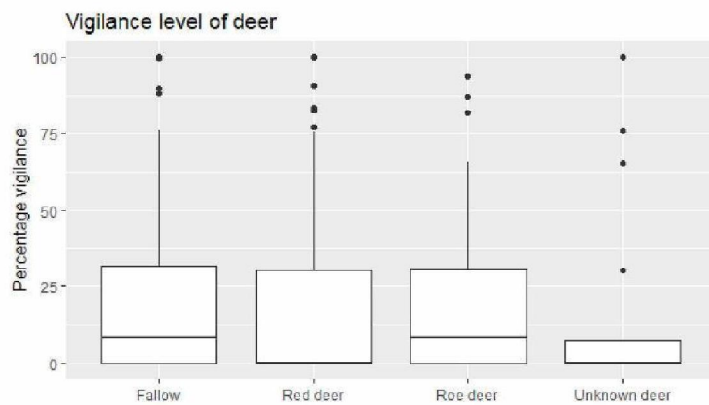

Figure C1. Vigilance levels in percentage for all deer species. Statistical analysis showed no significant effects between species.

Model	AIC	ΔAIC
DW	-1631.06	0.00
DP	-1630.42	0.64
DN	-1630.42	0.64
DW, DP	-1629.06	2.00
DW*DP	-1627.41	3.65
DP*DN	-1627.19	3.87
DW*DN	-1627.13	3.93
DW, DP, DN	-1627.09	3.97

Table C1, Model selection for the percentage of vigilance for wild boar. AIC and ΔAIC are shown in the table as well as the variables included in the model.

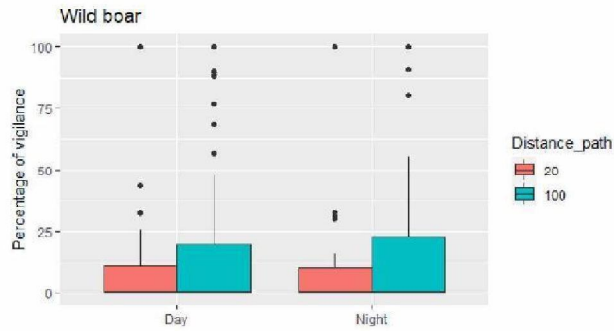

Figure C2, Vigilance levels for wild boar for day-time and night-time and different distances to the path.

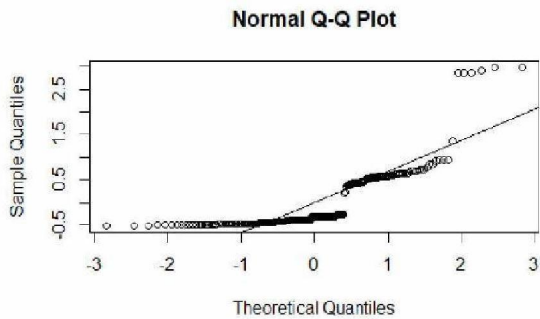

Figure C3, residual diagnostics of percentage of vigilance for wild boar.

Literature

- Altendorf, K. B., Landré, J. W., López González, C. A., & Brown, J. S. (2001). Assessing effects of predation risk on foraging behavior of mule deer. *Journal of Mammalogy*, 82(2), 430–439. [https://doi.org/10.1644/1545-1542\(2001\)082<0430:AEOPRO>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1644/1545-1542(2001)082<0430:AEOPRO>2.0.CO;2)
- Bednekoff, P. A., & Ritter, R. (1994). Vigilance in Nxai Pan Springbok, *Antidorcas marsupialis*. *Behaviour*, 129(1), 1–11. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/4535182>
- Berger, J. (2007). Fear, human shields and the redistribution of prey and predators in protected areas. *Biology Letters*, 3(6), 620–623. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2007.0415>
- Berger, J., Swenson, J. E., & Persson, I. (2001). Recolonizing Carnivores and Naïve Prey : Conservation Lessons from Pleistocene Extinctions. *Science*, 291(5506), 1036–1039. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3082292>
- Berger, J., Swenson, J. E., Persson, I., Berger, J., & Swenson, J. E. (2001). Recolonizing Carnivores and Naïve Prey : Conservation Lessons from Pleistocene Extinctions. *Science*, 291(5506), 1036–1039.
- Blumstein, D. T. (2006). The Multipredator Hypothesis and the Evolutionary Persistence of Antipredator Behavior. *Ethology*, 112, 209–217. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0310.2006.01209.x>
- Brown, J. S., Landre, J. W., & Gurung, M. (1999). The Ecology of Fear: Optimal Foraging, Game Theory, and Trophic Interactions. *Journal of Mammalogy*, 80(2), 385–399. <https://doi.org/10.2307/1383287>
- Brown, Joel S., & Kotler, B. P. (2004). Hazardous duty pay and the foraging cost of predation. *Ecology Letters*, 7(10), 999–1014. <https://doi.org/10.1111/j.1461-0248.2004.00661.x>
- Burnham, K. P., & Anderson, D. R. (2002). Model Selection and Multimodel Inference. In *Springer*. New York.
- Carthey, A. J. R., & Blumstein, D. T. (2018). Predicting Predator Recognition in a Changing World. *Trends in Ecology & Evolution*, 33(2), 106–115. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2017.10.009>
- Chapron, G., Kaczensky, P., Linnell, J. D. C., Arx, M. von, Huber, D., Andren, H., ... Biotani, L. (2014). Recovery of large carnivores in Europe's modern human-dominated landscapes. *Science*, 346(6216), 1517–1519. [https://doi.org/10.1016/S0169-5347\(01\)02290-X](https://doi.org/10.1016/S0169-5347(01)02290-X)
- Ciucci, P., Boitani, L., Francisci, F., & Andreoli, G. (1997). Home range, activity and movements of a wolf pack in central Italy. *Journal of Zoology*, 243(4), 803–819. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.1997.tb01977.x>
- Ciuti, S., Northrup, J. M., Muhly, T. B., Simi, S., Musiani, M., Pitt, J. A., & Boyce, M. S. (2012). Effects of Humans on Behaviour of Wildlife Exceed Those of Natural Predators in a Landscape of Fear. *PLoS ONE*, 7(11). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0050611>
- Clinchy, M., Zanette, L. Y., Roberts, D., Suraci, J. P., Buesching, C. D., Newman, C., & Macdonald, D. W. (2016). Fear of the human “super predator” far exceeds the fear of large carnivores in a model mesocarnivore. *Behavioral Ecology*, 27, arw117. <https://doi.org/10.1093/beheco/arw117>
- Creel, S., Winnie, J. A., Christianson, D., & Liley, S. (2008). Time and space in general models of antipredator response: tests with wolves and elk. *Animal Behaviour*, 76(4), 1139–1146. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2008.07.006>
- Creel, S., Winnie, J., Maxwell, B., Hamlin, K., & Creel, M. (2005). Elk Alter Habitat Selection As an Antipredator. *Ecology*, 86(12), 3387–3397.
- Cromsigt, J. P. G. M., Kuijper, D. P. J., Adam, M., Beschta, R. L., Churski, M., Eycott, A., ... West, K. (2013). Hunting for fear: Innovating management of human-wildlife conflicts. *Journal of Applied Ecology*, 50(3), 544–549. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.12076>
- Ensing, E. P., Ciuti, S., Wijs, F. A. L. M. De, Lentferink, D. H., Boyce, M. S., & Hut, R. A. (2014). GPS Based Daily Activity Patterns in European Red Deer and North American Elk (*Cervus elaphus*): Indication for a Weak Circadian Clock in Ungulates. *PLoS ONE*, 9(9), 1–11.

- <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0106997>
- Estes, J. A., Terborgh, J., Brashares, J. S., Power, M. E., Berger, J., Bond, W. J., ... Soulé, M. E. (2011). Trophic Downgrading of Planet Earth. *Science*, 333(July), 301–307. <https://doi.org/10.1126/science.1205106>
- Fortin, D., Beyer, H. L., Boyce, M. S., Smith, D. W., Duchesne, T., & Mao, J. S. (2005). Wolves influence elk movements: Behavior shapes a trophic cascade in Yellowstone National Park. *Ecology*, 86(5), 1320–1330. <https://doi.org/10.1890/04-0953>
- Frid, A., & Dill, L. (2002). Human-caused disturbance stimuli as a form of predation risk. *Conservation Ecology*, 6(11). <https://doi.org/ARTN 11>
- Gaynor, K. M., Brown, J. S., Middleton, A. D., Power, M. E., & Brashares, J. S. (2019). Landscapes of Fear: Spatial Patterns of Risk Perception and Response. *Trends in Ecology and Evolution*, 34(4), 355–368. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2019.01.004>
- Georgii, B. (1981). Activity Patterns of Female Red Deer (*Cervus elaphus* L.) in the Alps. *Oecologia*, 47(2), 127–136.
- Gervasi, V., Sand, H., Zimmermann, B., Mattisson, J., Wabakken, P., & Linnell, J. D. C. (2013). Decomposing risk: Landscape structure and wolf behavior generate different predation patterns in two sympatric ungulates. *Ecological Applications*, 23(7), 1722–1734. <https://doi.org/10.1890/12-1615.1>
- Halofsky, J. S., & Ripple, W. J. (2008). Fine-scale predation risk on elk after wolf reintroduction in Yellowstone National Park, USA. *Oecologia*, 155(4), 869–877. <https://doi.org/10.1007/s00442-007-0956-z>
- Hebblewhite, M., White, C. A., Nietvelt, C. G., McKenzie, J. A., Hurd, T. E., Fryxell, J. M., ... Paquet, P. C. (2005). Human activity mediates a trophic cascade caused by wolves. *Ecology*, 86(8), 2135–2144. <https://doi.org/10.1890/04-1269>
- Hunter, L. T. B., & Skinner, J. D. (1998). Vigilance Behaviour in African Ungulates : The Role of Predation Pressure. *Behaviour*, 135(2), 195–211. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/4535519>
- Husseman, J. S., Murray, D. L., Power, G., Mack, C., Wenger, C. R., & Quigley, H. (2003). Assessing differential prey selection patterns between two sympatric large carnivores. *Oikos*, 101(3), 591–601. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0706.2003.12230.x>
- Jędrzejewski, W., Schmidt, K., Theuerkauf, J., Jędrzejewska, B., Selva, N., Zub, K., & Szymura, L. (2002). Kill rates and predation by wolves on ungulate populations in Białowieża primeval forest (Poland). *Ecology*, 83(5), 1341–1356. [https://doi.org/10.1890/0012-9658\(2002\)083\[1341:KRAPBW\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/0012-9658(2002)083[1341:KRAPBW]2.0.CO;2)
- Kie, J. G. (2017). Optimal Foraging and Risk of Predation : Effects on Behavior and Social Structure in Ungulates. *Journal of Mammalogy*, 80(4), 1114–1129.
- Klees, D. J. C. (2018). Wolf. Retrieved May 20, 2021, from <https://www.wolvenin nederland.nl/nieuws/vrijwilligersnetwerk-legt-wolf-vast-op-cameraval-veluwe>
- Kohl, M. T., Stahler, D. R., Metz, M. C., Forester, J. D., Kauffman, M. J., Varley, N., ... MacNulty, D. R. (2018). Diel predator activity drives a dynamic landscape of fear. *Ecological Monographs*, 88(4), 638–652. <https://doi.org/10.1002/ecm.1313>
- Kuijper, D. P. J., Cromsigt, J. P. G. M., Churski, M., Adam, B., Jędrzejewska, B., & Jędrzejewski, W. (2009). Do ungulates preferentially feed in forest gaps in European temperate forest? *Forest Ecology and Management*, 258(7), 1528–1535. <https://doi.org/10.1016/j.foreco.2009.07.010>
- Kuijper, D. P. J., de Kleine, C., Churski, M., van Hooft, P., Bubnicki, J., & Jędrzejewska, B. (2013). Landscape of fear in Europe: Wolves affect spatial patterns of ungulate browsing in Białowieża Primeval Forest, Poland. *Ecography*, 36(12), 1263–1275. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0587.2013.00266.x>
- Kuijper, D. P. J., Sahlén, E., Elmhagen, B., Chamaillé-Jammes, S., Sand, H., Lone, K., & Cromsigt, J. P. G. M.

- (2016). Paws without claws? Ecological effects of large carnivores in anthropogenic landscapes. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 283(1841).
<https://doi.org/10.1098/rspb.2016.1625>
- Kuijper, Dries P.J., Bubnicki, J. W., Churski, M., Mols, B., & Van Hooft, P. (2015). Context dependence of risk effects: Wolves and tree logs create patches of fear in an old-growth forest. *Behavioral Ecology*, 26(6), 1558–1568. <https://doi.org/10.1093/beheco/arv107>
- Kuijper, Dries P.J., Verwijmeren, M., Churski, M., Zbyryt, A., Schmidt, K., Jedrzejewska, B., & Smit, C. (2014). What cues do ungulates use to assess predation risk in dense temperate forests? *PLoS ONE*, 9(1). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0084607>
- Kuiters, A. T., & Slim, P. A. (2002). Regeneration of mixed deciduous forest in a Dutch forest-heathland, following a reduction of ungulate densities. *Biological Conservation*, 105(1), 65–74. [https://doi.org/10.1016/S0006-3207\(01\)00204-X](https://doi.org/10.1016/S0006-3207(01)00204-X)
- Lambers, E. (2019). *The Deer Hunter*. Groningen.
- Laundré, J. W., Hernández, L., & Altendorf, K. B. (2001). Wolves, elk, and bison: reestablishing the “landscape of fear” in Yellowstone National Park, U.S.A. *Canadian Journal of Zoology*, 79(8), 1401–1409. <https://doi.org/10.1139/cjz-79-8-1401>
- Li, C., Yang, X., Ding, Y., Zhang, L., Fang, H., & Tang, S. (2011). Do Pere David’s Deer Lose Memories of Their Ancestral Do Pe Predators ? *PLoS ONE*, 6(8), 6–11. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0023623>
- Liley, S., & Creel, S. (2008). What best explains vigilance in elk: Characteristics of prey, predators, or the environment? *Behavioral Ecology*, 19(2), 245–254. <https://doi.org/10.1093/beheco/arm116>
- Luijckx, F. (2019). *Landscape of relaxation*. Groningen.
- Lynch, E., Angeloni, L., Fristrup, K., Joyce, D., & Wittemyer, G. (2013). The use of on-animal acoustical recording devices for studying animal behavior. *Ecology and Evolution*, 3(7), 2030–2037. <https://doi.org/10.1002/ece3.608>
- Muhly, T. B., Semeniuk, C., Massolo, A., Hickman, L., & Musiani, M. (2011). Human activity helps prey win the predator-prey space race. *PLoS ONE*, 6(3), 1–8. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0017050>
- Nicholson, K. L., Milleret, C., & Månsson, J. (2014). Testing the risk of predation hypothesis : the influence of recolonizing wolves on habitat use by moose. *Oe*, 176, 69–80. <https://doi.org/10.1007/s00442-014-3004-9>
- Nowak, S., Ajek, R. W. M. Y. S., & Jędrzejewska, B. (2005). Patterns of wolf *Canis lupus* predation on wild and domestic ungulates in the Western Carpathian Mountains (S Poland). *Acta Theriologica*, 50(2), 263–276.
- Okarma, H., Jędrzejewski, W., Schmidt, K., Sniezko, S., Bunevich, A., & Jędrzejewska, B. (1998). Home ranges of wolves in Białowieża primeval forest, Poland, compared with other Eurasian populations. *Journal of Mammalogy*, 79(3), 842–852.
- Olsson, O., Wirtberg, J., Andersson, M., & Wirtberg, I. (1997). Wolf *Canis lupus* predation on moose *Alces alces* and roe deer *Capreolus capreolus* in south-central Scandinavia. *Wildlife Biology*, 3(1), 13–25. <https://doi.org/10.2981/wlb.1997.003>
- Padié, S., Morellet, N., Hewison, A. J. M., Martin, J. L., Bonnot, N., Cargnelutti, B., & Chamaillé-Jammes, S. (2015). Roe deer at risk: Teasing apart habitat selection and landscape constraints in risk exposure at multiple scales. *Oikos*, 124(11), 1536–1546. <https://doi.org/10.1111/oik.02115>
- Portet, S. (2020). A primer on model selection using the Akaike Information Criterion. *Infectious Disease Modelling*, 5, 111–128. <https://doi.org/10.1016/j.idm.2019.12.010>
- Proffitt, K. M., Grigg, J. L., Hamlin, K. L., & Garrott, R. A. (2009). Contrasting Effects of Wolves and Human Hunters on Elk Behavioral Responses to Predation Risk. *Journal of Wildlife Management*, 73(3), 345–356. <https://doi.org/10.2193/2008-210>

- Proudman, N. J., Churski, M., Bubnicki, J. W., Nilsson, J. Å., & Kuijper, D. P. J. (2021). Red deer allocate vigilance differently in response to spatio-Temporal patterns of risk from human hunters and wolves. *Wildlife Research*, 48(2), 163–174. <https://doi.org/10.1071/WR20059>
- Ripple, W. J., & Beschta, R. L. (2007). Restoring Yellowstone's aspen with wolves. *Biological Conservation*, 138(3–4), 514–519. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2007.05.006>
- Rogala, J. K., Hebblewhite, M., Whittington, J., White, C. A., Coleshill, J., & Musiani, M. (2011). Human activity differentially redistributes large mammals in the Canadian Rockies national parks. *Ecology and Society*, 16(3), 17. <https://doi.org/10.5751/ES-04251-160316>
- Sand, Håkan, Wabakken, P., Zimmermann, B., Johansson, Ö., Pedersen, H. C., & Liberg, O. (2008). Summer kill rates and predation pattern in a wolf-moose system: Can we rely on winter estimates? *Oecologia*, 156(1), 53–64. <https://doi.org/10.1007/s00442-008-0969-2>
- Sand, Hakan, Wikenros, C., Wabakken, P., & Liberg, O. (2006). Cross-continental differences in patterns of predation : will naive moose in Scandinavia ever learn ? *Biological Sciences*, 273(1592), 1421–1427. <https://doi.org/10.1098/rspb.2005.3447>
- Sih, A., Bolnick, D. I., Luttbeg, B., Orrock, J. L., Peacor, S. D., Pintor, L. M., ... Vonesh, J. R. (2010). Predator-prey naïveté, antipredator behavior, and the ecology of predator invasions. *Oikos*, 119(4), 610–621. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0706.2009.18039.x>
- Smith, J. A., Suraci, J. P., Clinchy, M., Crawford, A., Roberts, D., Zanette, L. Y., & Wilmers, C. C. (2017). Fear of the human 'super predator' reduces feeding time in large carnivores. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 284(1857). <https://doi.org/10.1098/rspb.2017.0433>
- Theuerkauf, J., Jedrzejewski, W., Schmidt, K., & Gula, R. (2003). Spatiotemporal Segregation of Wolves from Humans in the Białowieża Forest (Poland). *The Journal of Wildlife Management*, 67(4), 706–716.
- Vereniging Natuurmonumenten. (2002). *Leuvenumse bossen, Natuurvisie 2002*.
- Vitousek, P. M., Mooney, H. A., Lubchenco, J., & Melillo, J. M. (2008). Human domination of Earth's ecosystems. *Urban Ecology: An International Perspective on the Interaction Between Humans and Nature*, 277(July), 3–13. https://doi.org/10.1007/978-0-387-73412-5_1
- Wam, H. K., Eldegard, K., & Hjeljord, O. (2012). From overlooking to concealed: Predator avoidance in an apex carnivore. *European Journal of Wildlife Research*, 58(6), 1001–1003. <https://doi.org/10.1007/s10344-012-0670-y>
- Winnie, J., & Creel, S. (2007). Sex-specific behavioural responses of elk to spatial and temporal variation in the threat of wolf predation. *Animal Behaviour*, 73(1), 215–225. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2006.07.007>

To: [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @ipo.nl]; [redacted] @gelderland.nl]; [redacted] @provinciegroningen.nl]; [redacted] @provinciegroningen.nl];
[redacted] @fryslan.frl]; [redacted] @fryslan.frl]; [redacted] @fryslan.frl]; [redacted] @drenthe.nl];
[redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @overijssel.nl]; [redacted]
[redacted] @overijssel.nl]; [redacted] @prvlimburg.nl]; [redacted] @prvlimburg.nl];
[redacted] @prvlimburg.nl]; [redacted] @prvlimburg.nl]; [redacted] @flevoland.nl]; [redacted] @flevoland.nl]; [redacted]
[redacted] @zeeland.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted]
[redacted] @minlnv.nl]; [redacted] @minlnv.nl]; [redacted] @minlnv.nl];

From: [redacted]
Sent: Mon 10/18/2021 9:33:42 AM
Subject: Nazending IPO WGG morgen - Handelingsprotocol
Received: Mon 10/18/2021 9:34:19 AM
[Handelingsprotocol Melding dood gevonden dier mogelijke wolf Concept 17-10.pdf](#)

Dag allen,

Bijgevoegd de door [redacted] aangekondigde nazending bij agendapunt 3: concept handelingsprotocol mbt melding dood gevonden dier – mogelijk wolf. De bespreekpunten vinden jullie ook in de bijlage.

Er is geen nieuwe versie van het concept HP aangereden dier – mogelijk wolf. [redacted] en ik bespreken graag eerst met jullie óf de provincies tot een gezamenlijke werkwijze willen komen. We zullen dit dinsdag verder toelichten.

Groeten, mede namens [redacted]
[redacted]

[redacted] | T 06- [redacted] | [redacted] @brabant.nl | Programma Natuur |
Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

Van: [redacted] @bij12.nl>

Verzonden: woensdag 13 oktober 2021 12:39

Aan: [redacted] @ipo.nl>; [redacted] @gelderland.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @provinciegroningen.nl>; [redacted] @fryslan.frl]; [redacted] @fryslan.frl]; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @overijssel.nl>; [redacted] @overijssel.nl]; [redacted] @brabant.nl>; [redacted] @prvlimburg.nl]; [redacted] @prvlimburg.nl]; [redacted] @flevoland.nl]; [redacted] @zeeland.nl>; [redacted] @bij12.nl>; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @minlnv.nl]; [redacted] @minlnv.nl];

Onderwerp: agenda en stukken Wolvenwerkgroep 19 oktober a.s.

Beste allen,

Bijgaand de agenda en bijlagen voor de komende wolvenwerkgroep. Ik had graag gezien dat er meer (discussie)notities voor lagen. Maar feit is dat er wel erg veel tijdsdruk op zat en dat in veel gevallen niet is gelukt. Het zij zo, maar vergeet wel de nodige inzet de komende weken! De stukken m.b.t. Handelingsprotocol ovrden door [redacted] nagezonden.

Voor nu is dit het, komende dagen zullen we elkaar nog wel kunnen spreken in Lommel, voor degenen die daar zijn: tot ziens in Vlaanderen!

met vriendelijke groet,
[redacted]
[redacted]
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85

M +31 (0) 6 | E @bij12.nl

Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | [contact](#) |

Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?

Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

To: [redacted]@ipo.nl; [redacted]@ gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@provincie groningen.nl; [redacted]@provincie groningen.nl; [redacted]@provincie groningen.nl; [redacted]@provincie groningen.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.fr; [redacted]@fryslan.fr; [redacted]@fryslan.fr; [redacted]@fryslan.fr; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@flevoland.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@minInv.nl; [redacted]@minInv.nl; [redacted]@minInv.nl; [redacted]@minInv.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl; [redacted]@bij12.nl

From: [redacted]

Sent: Tue 1/19/2021 9:59:38 AM

Subject: NAZENDING IPO WOLEN WERKGROEP VANMIDDAG

Received: Tue 1/19/2021 10:01:12 AM

[Handelingsprotocollen.docx](#)

Beste allen, bijgaand, helaas erg laat, maar toch een startnotitie m.b.t. het handelingsperspectief.

Tot vanmiddag,

Met vriendelijke groeten,

[redacted signature block]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

To: [redacted]@ipo.nl; [redacted]@ gelderland.nl;
[redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@ provincieg groningen.nl; [redacted]
[redacted]@ provincieg groningen.nl; [redacted]@ brabant.n; [redacted]@ brabant.nl;
[redacted]@ overijssel.nl; [redacted]@ overijssel.nl; [redacted]@ overijssel.n; [redacted]@ overijssel.nl;
[redacted]@ frysland.nl; [redacted]@ frysland.nl; [redacted]@ frysland.nl; [redacted]@ drenthe.n; [redacted]@ drenthe.nl;
[redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ flevoland.n; [redacted]@ flevoland.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl;
[redacted]@ minlnv.n; [redacted]@ minlnv.nl; [redacted]@ minlnv.nl; [redacted]@ minlnv.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl;

From: [redacted]
Sent: Fri 3/12/2021 11:46:56 AM
Subject: nazending IPO wolvenwerkgroep 16 maart a.s.
Received: Fri 3/12/2021 11:47:34 AM
[14.1 Nazending ConceptantwoordenWASSENBERG.pdf](#)
[5.0 Oplegnotitie bij Voorstel uitwerking handelingsprotocol.pdf](#)
[5.1 Plan van Aanpak Handelingsprotocollen wolf concept 110321.pdf](#)
[5.2 Handelingsprotocol Aangereden dier mogelijk Wolf concept 12 3 2021.pdf](#)
[5.3 Discussiepunten ivm opstellen Handelingsprotocol Aangereden dier mogelijk wolf.pdf](#)

Beste collega's,

Bijgaand stuur ik u de aangekondigde nazending m.b.t. handelingsprotocol stukken agendapunt 5.

Nieuw aanvullend stuur ik u de concept beantwoording van kamervragen m.b.t. de wolf. Wordt een extra agendapunt ter vergadering.

Naar verwachting maandag volgt nog een onderzoekvoorstel m.b.t. agendapunt 2.

Met vriendelijke groeten,

Geniet van uw weekend, tot dinsdag,
[redacted]

To: [redacted] [Blaekend [redacted] [redacted] com]
Cc: [redacted] [redacted]@hotmail.com]
From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Tue 1/19/2021 3:57:29 PM
Subject: nieuwsbrief en factsheet
Received: Tue 1/19/2021 3:57:29 PM

Dag [redacted] net werd ik gebeld door [redacted] met het volgende.

In het preventieplan en in de factsheet staat een voorbeeld met 4 peildata in 2019 om het aantal dieren te bepalen om het subsidiebedrag uit te rekenen. Dat loopt niet meer synchroon met de werkelijkheid.

Uitgangspunt bij de subsidieaanvraag bij de provincie is dat het werkelijke aantal schapen op het moment van aanvragen leidend is, tenzij dit hoger is dan op het moment dat het wolvengebied werd. Wie nieuw begint of de kudde uitbreid zal dus zelf de kosten daarvoor moeten dragen.

Wellicht moeten we dat uitgangspunt nog eens ter discussie stellen maar daar gaat het nu niet om. Voor nu is belangrijk de factsheet te verhelderen en er wat aandacht aan te schenken in de nieuwsbrief.

In beide gevallen zou ik het willen koppelen aan het gegeven dat er een nieuw leefgebied wordt aangewezen en bovendien het bestaande leefgebied wordt herzien (waarschijnlijk). Daar geldt dan hetzelfde principe maar daar horen weer nieuwe peildata bij.

Beter is dus helemaal geen jaartallen meer te noemen in de factsheet.

Binnenkort dus maar even nader uitwerken.

Groet, [redacted]

To: [redacted]@gmail.com [redacted]@gmail.com]
From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Wed 12/2/2020 8:52:21 AM
Subject: Nieuwsbrief wolvencommissie
Received: Wed 12/2/2020 8:52:21 AM
[Nieuwsbrief wolvencommissie november 2020.pdf](#)

Dag [redacted]

Zoals zojuist besproken is het verstandig de ontwikkeling van het wolvengebied in de gaten te houden. Naar verwachting stelt de provincie in maart opnieuw de begrenzing vast ivm wolvenontwikkelingen in de gemeente Ede, wellicht betekent dat straks ook iets voor andere gebieden zoals Terlet maar dat valt nu nog niet te zeggen.

Ter info bijgevoegd de meest recente nieuwsbrief van de wolvencommissie, ik heb je op de verzendlijst gezet.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Commissie preventie wolvenschade Gelderland

026 [redacted] | sms of whatsapp 06 [redacted] wolvencommissie@gelderland.nl | www.gelderland.nl

Meer weten over de wolvencommissie? <https://www.gelderland.nl/De-Wolf/Wolvencommissie>

Wolvennieuws

- Online sessies voor nieuw leefgebied Noord- en Zuidwest-Veluwe
- Ervaringen opdoen met de autowinder
- 30.000 euro subsidie aangevraagd
- Antwoorden op veelgestelde vragen
- Provincies gaan wolvenplan actualiseren
- Omhein uw weides en houd predators buiten
- Nieuws over de wolf op de Veluwe in de periode februari-april

Foto: Kees van de Veen

en zijn Drentse heideschapen

Online sessie voor nieuw leefgebied Noord- en Zuidwest-Veluwe

Op maandag 14 en 21 juni was er een online informatiesessie voor schapen- en geitenhouders in de nieuwe leefgebieden voor de wolf. De 56 deelnemers kregen informatie over de aanwezigheid van de wolf in hun regio en mogelijke maatregelen om schade zoveel mogelijk te voorkomen.

De informatiesessie was een initiatief van de wolvencommissie Gelderland, in samenwerking met de gemeenten Ede, Renkum, Oldebroek en Heerde. De wolvencommissie nam het voortouw in het aangaan van de dialoog met schapenhouders in de 'nieuwe gemeenten'. Want het weren van de wolf is daar nu relevant en er wordt nog weinig gebruik gemaakt van de subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen. ►

De sessie stond stil bij de praktische uitvoering van de afrastering en de uitgangspunten voor een subsidieaanvraag. Dierhouders konden ervaringen delen en een virtueel kijkje nemen bij de vijf wolfwerende afrasteringen die in aanmerking komen voor subsidie van de provincie Gelderland.

De deelnemers kwamen uit alle geledingen: merendeels hobbyhouders van schapen en geiten, maar ook professionele schapen- en geitenhouders, houders van gescheperde kuddes, fokkers van schapenrassen, dierhouders van pony's, runderen en pluimvee, een melkveehouder, een beheerder van kinderboerderijen, een boswachter, een taxateur en een lid van de werkgroep Wolf.

De antwoorden op de gestelde vragen tijdens de online sessie zijn opgenomen in de rubriek Veelgestelde vragen.

Merendeel van de reacties vanuit de deelnemers waren positief, mede omdat deze voorlichting los staat van de vraag of het al dan niet goed is dat een wolf zich in de regio heeft gevestigd. In Gelderland houden de wolven zich relatief rustig, ze eten hoofdzakelijk wild en er zijn weinig schadegevallen. Toch gaan wolven vroeg of laat onbeschermd schapen pakken. Vandaar de oproep om maatregelen te nemen.

█ lid van de wolvencommissie, praatte samen met █ Zoogdiervereniging en Wolven in Nederland, de deelnemers bij over feiten en fabels. █ "Als eigenaar van 23 Drentse heideschapen en lid van het Platform KSG zie ik de komst van de wolf als een gegeven. De populatie in Duitsland en Nederland groeit. Het worden er alleen maar meer. Nadat ik bij mijn buurman in 2018 heb gezien wat een wolf kan doen, heb ik als schapenhouder mijn vee beschermd."

█ besprak de BIJ12-norm voor afrasteringen. "Sommige zaken worden bij het plaatsen van een omheining over het hoofd wordt gezien, maar kunnen grote gevolgen hebben. De beste preventiemaatregel is het plaatsen van een schrikdraadraster van 120 cm hoog. Essentieel is dat de onderste draad 20 cm van de grond zit, zodat wolven er niet onderdoor kruipen."

"Belangrijk is dat ook de doorgangen worden beschermd. In de praktijk wordt die fout vaak gemaakt. Een sloot is een prima barrière om schapen binnen te houden, maar niet om wolven buiten te houden, aldus █ "Check ook het weidehek: is er niet te veel ruimte voor een wolf om doorheen te gaan. Naast afmeting en hoogte van de stroomdraden is de spanning op de omheining van cruciaal belang. De spanning moet overal minimaal 4.500 Volt bedragen. Zorg dat de omheining over de volledige lengte voldoende spanning houdt. Al met al hoop ik dat de verstrekte informatie bijdraagt aan het plaatsen van wolfwerende rasters en resulteert in subsidieaanvragen. Daar is het de wolvencommissie om te doen." █

Zo komt een wolf in het weiland:

- Onderdoor kruipen of graven;
- doorheen gaan;
- overheen klimmen.

Een wolf heeft minder de neiging om te springen

Veel gemaakte fouten:

- Onderste draad te hoog (greppels, glooiingen);
- doorgang niet goed beschermd;
- spanning te laag (let op aarding).

Help het onderzoek vooruit Ervaringen opdoen met de autowinder

De wolvencommissie wil innovatie stimuleren en meer praktijkervaring opdoen met de autowinder. Daarom richt deze oproep zich ook tot professionele schapenhouders buiten het leefgebied van de wolf die 's winters de graslandpercelen bij agrariërs afgaan met grote groepen schapen.

De wolvencommissie zal beoordelen of een schapenhouder buiten het leefgebied in aanmerking komt voor een gerichte bijdrage. We proberen zo veel mogelijk aan te sluiten bij de tarieven van de subsidieregeling (4.000 euro voor een autowinder) en willen het beschikbare werkbudget zo effectief mogelijk te besteden. Bij veel belangstelling zullen we dus keuzes maken.

Dus bent u of kent u een schapenhouder die hierin interesse heeft?

Stuur dan de volgende informatie naar wolvencommissie@gelderland.nl

- hoeveel schapen u weidt;
- of u heide, weide-, melk- of vleeschapen hebt;
- op welke locaties u weidt;
- of en hoe de autowinder inpasbaar is in uw bedrijfsvoering.

Benieuwd? [In dit filmpje](#) ziet u meer over de eerste ervaringen met het draadoprolsysteem.

Dit jaar 30.000 euro subsidie aangevraagd

Uit navraag bij de Provincie Gelderland blijkt dat in de periode 1 januari 2021 tot juni 2021 schapen- en geitenhouders op de Veluwe in totaal 30.299 euro subsidie hebben aangevraagd. Van de 15 aanvragen dit jaar zijn er 6 in het nieuwe leefgebied op de Zuidwest-Veluwe. De wolvencommissie vertrouwt er op dat de deelname groter wordt nu er voorlichtingssessies zijn gehouden.

Ook subsidie aanvragen? Bekijk [de informatie](#) over de subsidiemogelijkheden van de Provincie Gelderland.

Antwoorden op veelgestelde vragen

De wolf is in de buurt gesignaleerd, kom ik in aanmerking voor de subsidieregeling?

De Provincie Gelderland houdt bij waar wolven zijn waargenomen. Als een wolf zes maanden in hetzelfde gebied verblijft, is er officieel sprake van vestiging. De provincie bepaalt vervolgens welk wolvenleefgebied daarbij hoort. Alleen veehouders die in het leefgebied van de gevestigde wolf schapen of geiten houden, kunnen subsidie aanvragen. Wanneer het leefgebied op basis van monitoring wordt uitgebreid, kan er met terugwerkende kracht subsidie worden aangevraagd. Als u dus buiten het leefgebied wolfwerende maatregelen treft en het wordt alsnog leefgebied, kunt u dus subsidie vragen. Maar we kunnen niet in de toekomst kijken en geen harde garanties geven.

Komt er ook een vergoeding voor het nemen van preventiemaatregelen bij 'overige' dieren?

Op de Veluwe zijn er enkel aanvallen op schapen gemeld, maar de schade door wolven beperkt zich niet tot schapen en geiten. De wolvencommissie adviseert alle dierhouders om passende maatregelen te treffen. De gewenste uitbreiding van het schadepreventieplan naar overige landbouwhuisdieren en hobbydieren speelt niet alleen in Gelderland. Het overleg hierover wordt nu landelijk gevoerd. De ontwikkelingen zullen worden gecommuniceerd via de nieuwsbrief.

Blijft de vergoeding voor wolvenschade voor hobbyhouders in de toekomst gelden?

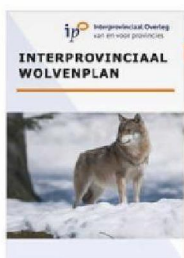
Het wolvenplan is in januari 2019 vastgesteld en kijkt 3 jaar vooruit. De wolvencommissie adviseert om de schaderegeling die in het Interprovinciaal wolvenplan is vastgelegd voort te zetten, waarbij vanaf 2022 als voorwaarde voor het toekennen van een schade-uitkering aan dierhouders in het aangewezen gebied geldt dat de dieren worden beschermd door afrasteringen die voldoen aan de BIJ12-norm. Op dit moment wordt nagedacht over hoe verder na 1 januari 2022. Principe is dat er in wolvengebied een tijd moet zijn om de maatregelen te nemen. Hoe dat precies werkt bij gebieden die er net zijn bijgekomen is nog niet bekend. De wolvencommissie zal de provincie adviseren, zodat met de actualisatie van het interprovinciaal wolvenplan begin 2022 hierover duidelijkheid ontstaat.

Vragen? Neem contact op met de hulplijn

Hoe berekent u de omtrek van een weide die niet rechthoekig is? Wat doet u met sloten, greppels en dijken? Voor al dat soort vragen kan je rechtstreeks contact leggen met de hulplijn van de wolvencommissie.

U mailt uw naam, organisatie (indien van toepassing), telefoonnummer en vragen naar wolvencommissie@gelderland.nl en krijgt dan direct advies of een voorstel voor een tijdstip voor een belafpraak of een link om in te loggen voor een videovergadering.

Provincies gaan wolvenplan actualiseren

Het interprovinciale wolvenplan krijgt een update. Alle beschikbare kennis over wolven wordt op een rijtje gezet en er wordt gekeken hoe het juridisch zit met de bescherming van het leefgebied van de wolf. Het actuele wolvenplan moet volgend jaar klaar zijn.

Omhein uw weides en houd predators buiten

Preventiemaatregelen houden predators – of het nu gaat om een wolf, goudjakhals en hond – op afstand en beperken de schade aan levende have. In de Faunaschade Preventie Kit Wolven van BIJ12 leest u met welke preventieve maatregelen u schade kan voorkomen of beperken.

Wolvenmonitoring februari-april 2021

Bij12 volgt de activiteit van de wolf in Nederland en brengt elke drie maanden verslag uit. Hier een korte greep uit het verslag van februari-april over de Veluwe.

Noord-Veluwe

- Aanwezigheid van de gevestigde roedel opnieuw vastgesteld via wildcamera's, zichtwaarnemingen en keutels.
- De wolvin heeft vier welpen geworpen, dit is de derde keer dat deze roedel jongen voortbrengt.
- Het is onduidelijk hoe groot de roedel is, want tweejarige wolven verlaten vaak de roedel als er nieuwe welpen geboren worden.

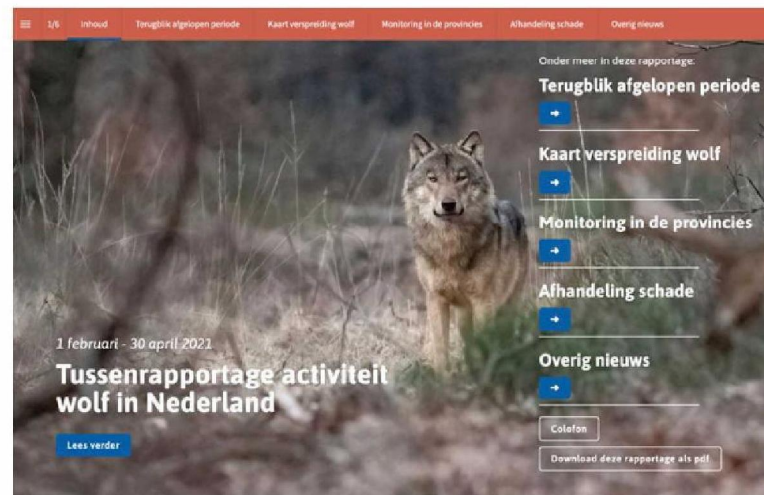
Midden-Veluwe

- Wolvin GW960f is er al sinds augustus 2018 aanwezig.
- Ze lijkt nu een partner te hebben: op camera's zijn twee duidelijk onderscheidende wolven te zien.
- Het is onduidelijk om welk individu het gaat, want er is nog geen DNA-profiel van de tweede wolf.

Zuidwest-Veluwe

- Op 6 maart 2021 is op de provinciale weg N224 een wolf doodgereden. Deze wolvin is in 2019 geboren op de Noord-Veluwe. Tijdens de sectie bleek dat ze acht embryo's had.
- Er zijn twee andere individuen genetisch aangetoond op basis van keutels, wilde prooidieren en een schadegeval bij schapen. In vijf gevallen bleek het te gaan om de mannelijke wolf die vanuit Duitsland dit voorjaar het leefgebied op de Zuidwest-Veluwe bereikte. Van het andere vastgestelde individu is de aanwezigheid voor het eerst vastgesteld. Deze mannelijke wolf is ook een jong uit de roedel op de Noord-Veluwe.
- Er is ook nog een vierde wolf vastgesteld. Het is nog onduidelijk welke wolf dit is, wat haar herkomst is en waar ze momenteel verblijft.

[Lees hier het volledige verslag.](#)

Wolven op de Veluwe in het nieuws

Veluws wolvenpaar krijgt weer welpen

(De Telegraaf – 31 mei 2021)

Wolvenroedel op noordelijke Veluwe groeit: weer drie welpen erbij

(De Stentor – 31 mei 2021)

De wolf valt vee maar relatief weinig aan

(Trouw – 15 juni 2021)

Wolvin op Midden-Veluwe na drie jaar vermoedelijk gespot met mannetje

(De Stentor – 15 juni 2021)

De wolvencommissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapen- en geitenhouderij, terrein-eigenaren en gemeenten. Het is haar taak om dierhouders te informeren over en te betrekken bij het besluitvormingsproces over de schadepreventiemaatregelen. De commissie is op 21 mei 2019 ingesteld door Gedeputeerde Staten van Gelderland en staat onder leiding van [REDACTED]

Betreft Reactie [REDACTED] op vragen NoWolvesBenelux
Kenmerk 210411_04

[REDACTED] van de Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland. Het is zijn taak als voorzitter om, vanuit een onafhankelijke positie, zoveel als mogelijk, zorg te dragen voor een gedegen en efficiënt besluitvormingsproces binnen de commissie. De gevraagde reactie is een reactie vanuit de wolvencommissie Gelderland en wordt breed gedragen door de leden.

voorzitter Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

Nieuws over wolven maakt veel emoties los: positieve emoties bij mensen die verheugd zijn dat de wolf terug is, maar ook negatieve emoties. De komst van de wolf vraagt veel van dierhouders. Zij moeten maatregelen nemen die eerder niet nodig waren. Als voorzitter van de wolvencommissies in Gelderland en Noord-Brabant en van het Landelijk Overleg Wolf (LOW) vind ik het belangrijk dat steeds zo veel mogelijk duidelijk is voor iedereen in welke gevallen hoe gehandeld kan worden.

Binnen de commissies en het overleg doen we geen uitspraak over de wenselijkheid of onwenselijkheid van de komst van de wolf. De wolf is in Nederland in 2014 aangewezen als beschermde inheemse diersoort. Uiteraard is er alle begrip dat houders van grazende dieren zich zorgen maken over de komst van de wolf, maar ze staan er niet alleen voor. We helpen hen om maatregelen te nemen die wolvenschade kunnen voorkomen, met als motto dat voorkomen beter is dan genezen.

Preventieve maatregelen kunnen de schade aan landbouwhuisdieren verkleinen en verdienen de voorkeur boven vergoeding van schade achteraf. De commissie heeft evenwel ondervonden dat snel actie ondernemen in het wolvengebied niet vanzelfsprekend is. Het leren samenleven met de wolf raakt iedereen. Maar de ervaring in Gelderland leert dat het houden van goed beschermde schapen en geiten ook in wolvengebied mogelijk blijft en dat de wolven zich daar hoofdzakelijk voeden met wilde dieren. De commissies blijven werken aan het creëren van draagvlak voor de acceptatie van de wolf en aan het voeren van een gedragen wolvenbeleid op Europees, landelijk, provinciaal en lokaal niveau.

Europees – algemeen

De wolf wordt Europees en internationaal beschermd door verdragen. In navolging van de Europese Commissie pleit ook het Interprovinciaal Wolvenplan voor een internationale aanpak. Zaken als de toegelaten de-minimis-steun aan dierhouders moeten Europees geregeld worden.

Het natuurlijke verspreidingsgebied van de wolf strekt zich uit over het Centraal-Europees Laagland. Op dat niveau moet worden gewerkt aan een allesomvattend managementplan, dat zich richt op de realisatie van de gunstige staat van instandhouding van de wolf, landbouwbelangen, recreatiebelangen, leefbaarheid van het gebied en belangen op het vlak van terreinbeheer en jacht.

Er zijn een groot aantal internationale en Europese wetten en regels opgesteld. Buurlanden proberen maatregelen op elkaar af te stemmen. Daarbij moeten we in acht nemen dat de situaties in de verschillende landen niet 1-op-1 vergelijkbaar zijn. Zo is bijvoorbeeld de veedichtheid in een klein land als Nederland vele malen hoger dan in een groot land als Duitsland of Polen. Daardoor verschillen ook de maatregelen die de

Postadres
Postbus gogo, 6800 GX Arnhem

t 026 359 85 68
e wolvencommissie@gelderland.nl

verschillende landen nemen om wolvenschade te voorkomen.

Wel is het zo dat (buur)landen proberen zo veel mogelijk van elkaar te leren. Het Gelderse preventieplan is voor een groot deel gebaseerd op ervaringen en onderzoek in Duitsland, aangevuld met de lokale kennis van professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, begrazingsbedrijven, terreineigenaren en Veluwe gemeenten. In de actualisatie van het nieuwe Nederlandse Wolvenplan wordt breed gekeken naar de recente ontwikkelingen in andere landen, zoals de actuele richtlijn van de deelstaat Niedersachsen op basis van de escalatieladder. De wolvencommissie Gelderland adviseert om in landelijk verband te komen tot nieuw beleid waarin de escalatieladder wordt geactualiseerd. Het Interprovinciaal wolvenplan biedt hiervoor de aanzet.

Landelijk – interprovinciaal

Natuurbeleid is in Nederland belegd bij de provincies. Maar het vraagstuk van de wolven overstijgt de individuele provincies. Het heeft geen zin om een hekwerk te plaatsen rond een provincie, want een slimme wolf vindt zo een doorgang. Bovendien is dit ecologisch, juridisch, financieel en praktisch niet haalbaar. De provincies willen gezamenlijk optrekken en beleid ontwikkelen. Vanuit hun beleidskader volgt de benadering om individueel te beschermen. Het eerste tastbare resultaat daarvan is het Interprovinciaal wolvenplan (2019).

De provincies onderzoeken zo objectief mogelijk wat gedaan kan worden in probleemsituaties en bij gevallen die worden ervaren als overlast. Ze monitoren gezamenlijk de aanwezigheid van de wolf, gecoördineerd door BIJ12. Zo voorkomen ze dat de kennis rond de preventie van wolvenschade versplinterd raakt door de verspreiding over twaalf provincies.

In november 2020 is het Landelijk Overleg Wolf gestart, dat zich richt op de vraagstukken die een nationale aanpak vragen, waaronder risicogebieden. Er ligt een voorstel op tafel om na te gaan of er buiten de leefgebieden andere gebieden aangewezen kunnen worden waar een verhoogd risico is op wolvenschade. Ook het plan om grotere agrarische gebieden in hun geheel te beschermen, is een onderwerp dat binnen een landelijk overleg aan bod kan komen. Vanuit nationaal niveau kan het vraagstuk bovendien effectiever worden opgeschaald naar het Europees niveau.

Naast monitoring is ook het proces van schade-afhandeling ondergebracht bij BIJ12. Er worden dagelijks schadegevallen gemeld die vervolgens gevalideerd worden. De verspreiding van niet-gevalideerde wolfwaarnemingen is niet wenselijk, hoewel de wens begrijpelijk is dat dierhouders willen kunnen reageren op mogelijk risico. Binnen het leefgebied van de wolf wordt daarom structureel de oproep gedaan om wolfwerende maatregelen te treffen, zodat veehouders voorzienbare risico's zo veel mogelijk beperken.

Bij zwervende wolven is onvoorzienbaar waar en wanneer zij toeslaan, omdat ze dagelijks grote afstanden afleggen. Dit maakt het moeilijker om structurele preventieve maatregelen toe te passen. In noodgevallen kunnen we tijdelijk een noodset met verplaatsbare afrastering beschikbaar stellen. De provincies Gelderland en Noord-Brabant verlenen in dat geval een tegemoetkoming in de eventuele schade. Wanneer dierhouders maatregelen nemen omdat ze verwachten dat er wolven zijn en blijven in het gebied, kunnen zij met terugwerkende kracht een beroep doen op de subsidie wanneer dit als leefgebied van de wolf wordt aangewezen.

Op basis van informatie van dierhouders is er tot op heden tevredenheid over de snelheid waarmee schade wordt opgenomen, maar is er onvrede over de duur van de uitslag van de onderzoeken en de uitbetaling van de schade. De wolvencommissie Gelderland pleit voor het bespoedigen van de reactietermijn.

Provinciaal – lokaal

Mede op vraag van de dierenhouders werd de Gebiedscommissie Preventie Wolvenschade Gelderland in 2019 ingesteld met het volgende takenpakket:

- het opstellen van één of meerdere gebiedsgerichte schadepreventieplannen gericht op de bescherming van schapen en geiten met betrekking tot het aangewezen leefgebied voor wolven in Gelderland;
- het verzorgen van procesbegeleiding om de betreffende dierenhouders te informeren en te betrekken bij een gebiedsgericht schadepreventieplan;
- het adviseren van Gedeputeerde Staten over bijzondere gevallen met betrekking tot schade door wolven;
- het evalueren van de pilot 'gebiedsgericht schadepreventieplan' en het uitbrengen van advies voor een vervolg op de pilot.

Op 12 mei 2020 kwam de commissie met haar preventieplan. Voor het lokale beheer van de wolvenpopulatie werkt de Wolvencommissie nauw samen met de professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, begrazingsbedrijven, terreineigenaren en Veluwe gemeenten. Er zijn ruim 600 locaties waar schapen en/of geiten worden gehouden, zowel professioneel als hobbymatig. Sinds augustus 2020 kunnen de veehouders subsidie aanvragen voor preventieve maatregelen tegen de wolf. Uit informatie van de provincie Gelderland blijkt dat tot maart 2021 er 25 aanvragen zijn ingediend.

De commissie rekent het tot haar taak om te volgen hoe er gebruik wordt gemaakt van de subsidieregeling. Tot nu toe heeft ze geen duidelijke verklaring voor de relatief beperkte deelname aan het project. Het preventieplan biedt een zo eenvoudig mogelijke regeling, gebaseerd op eenheidsprijzen. Er is niet de indruk dat de regeling te complex is en er is een hulplijn voor wie problemen heeft met de aanvraag. Het is een ongoing proces om de maatregelen verder te optimaliseren.

We moeten kritisch blijven kijken naar de onderliggende beweegredenen waarom dierenhouders hun rasters al dan niet wolfwerend maken. Deze zijn niet 1-op-1 terug te voeren op het wel of niet geschikt voor grote schapenhouders of kleine hobbyhouders. Urgentie speelt een belangrijke rol: als de wolf dichterbij komt, stijgt de actiebereidheid. Maar ook de impact van preventieve maatregelen in de praktijk (bv. extra arbeid) speelt een rol. Tussentijds wordt er gewerkt aan het makkelijker maken van het aanvragen van subsidie.

Eind 2021 eindigt de huidige subsidieregeling in Gelderland. De Gelderse wolvencommissie zal dan op basis van de actuele ontwikkelingen een advies uitbrengen aan de provincie Gelderland.

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (22 september 2021)

Noord-Brabant: [REDACTED] – Limburg: [REDACTED]

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. *Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium*

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Het verdient aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. *Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan*

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist op onderdelen concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd, die mogelijk leiden tot nog te maken beleidskeuzes in het IW. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 5) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidige IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding

De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)

- *Gebiedsoverleg Groote Heide:*

Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen¹ om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

¹ Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

- *Platform wolven Noord-Brabant:*

Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners² onder voorzitterschap van [REDACTED] het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)

Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)

In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)

In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdierverseniging onder voorzitterschap van [REDACTED]. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:

- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt

---

² ZLTO, ITO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdierverseniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

GW1625m heeft diverse malen schapen gedood³. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet voldoende beschermd.

In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door vrijwilligers geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gesuggereerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *“Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen”*. Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom is ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *“preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren”*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.

Er zijn aanwijzingen dat de wolf de schapen binnen een raster van flexibele stroomnetten, samendrijft. Van buiten het raster drijft de wolf mogelijk de schapen samen in een hoek van het raster, waarbij de schapen het flexibel raster platdrukken. Experimenteren met een ronde en verstevigde opstelling moet dit voorkomen.

In Brabant zijn twee kalveren van Schotse Hooglanders gedood door de wolf. Samen met ZLTO en deskundigen wordt onderzocht hoe de inzet van een meer natuurlijke kudde-samenstelling dit kan voorkomen. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van het principe dat volwassen runderen hun jongen effectief beschermen tegen roofdieren zoals wolven. De provincie is voornemens om ZLTO opdracht te geven voor een pilot, om samen met rundveehouders de mogelijkheden hiervoor binnen de bedrijfsvoering nader te onderzoeken.

Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie

De adviescommissie beoogt haar advies voor het 4^e kwartaal van 2021 uit te brengen.

Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling

Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. Deze begrenzing zal door het college van GS van Noord-Brabant worden vastgesteld gelijktijdig met de naar verwachting in het 4e kwartaal van 2021 vast te stellen subsidieregeling.

In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. Het bestuur besluit binnenkort over de tijdelijke voortzetting van de regeling. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden.

---

³ In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

To: [redacted]@ gelderland.nl]
Cc: [redacted]@prvlimburg.nl]; [redacted]@prvlimburg.nl]; [redacted]@prvlimburg.nl]; [redacted]
[redacted]@fryslan.frl]; [redacted]@bij12.nl]; [redacted]@drenthe.nl]; [redacted]
[redacted]@drenthe.nl]; [redacted]@drenthe.nl]; [redacted]@drenthe.nl]; [redacted]@ipo.nl]; [redacted]
[redacted]@provinciegroningen.nl]; [redacted]@provinciegroningen.nl]; [redacted]@fryslan.frl]; [redacted]
[redacted]@overijssel.nl]; [redacted]@overijssel.nl]; [redacted]
[redacted]@flevoland.nl]; [redacted]@flevoland.nl]; [redacted]@zeeland.nl]; [redacted]
[redacted]@bij12.nl]; [redacted]@bij12.nl]; [redacted]@bij12.nl]; [redacted]
[redacted]@bij12.nl]

From: [redacted]
Sent: Fri 9/24/2021 2:31:45 PM
Subject: Tussenbalans wolf - geactualiseerde bijlage Brabant en Limburg + wijziging in overkoepelende notitie
Received: Fri 9/24/2021 2:32:28 PM
[4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan op \[redacted\].docx](#)
[Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg 23-9-2021.docx](#)

Hoi [redacted]
N.a.v. bespreking van de 'tussenbalans wolf' in de IPO Wolvenwerkgroep van afgelopen dinsdag bijgevoegd:
- Notitie 'Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal Wolvenplan'
o met daarin 1 wijziging + toevoeging. In Brabant hebben we nl. nog geen subsidieregeling.
- Notitie 'Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg', versie 23-9-2021
o dit betreft een geactualiseerde en met Limburg afgestemde versie die aan het LOW kan worden gestuurd.

Groeten,
[redacted] | T 06- [redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur |
Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 | s-Hertogenbosch | www.brabant.nl

Van: [redacted]@fryslan.frl>
Verzonden: woensdag 22 september 2021 15:13
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]
[redacted]@ gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>;
[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]
[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]
[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>;
[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted]@minInv.nl>; [redacted]@minInv.nl

Onderwerp: RE: Nazending wolvenwerkgroep 21 september
Hallo [redacted] projectgroep wolven,
Bij deze een reactie vanuit Fryslân over de notie(s) m.b.t. de tussenbalans eerste ervaringen met gevestigde wolf.
- We hebben twee opmerkingen op de samenvattende notitie
- De eigen geschreven notitie, van 9 december 2020, is ook gecheckt en marginaal aangepast. De bijgevoegde versie kan worden gedeeld met het LOW.
Indien er vragen zijn verneem ik dit graag.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 11:26
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@ gelderland.nl>; [redacted]
[redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@fryslan.frl>;
[redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]
[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]
[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@flevoland.nl>;
[redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@minInv.nl>; [redacted]@minInv.nl

Onderwerp: Nazending wolvenwerkgroep 21 september
Beste allen,
Bijgaand de nazending voor de wolvenwerkgroep MS teams bijeenkomst van 21 september 13.30 u .
Dit betreft:
Agendapunt 3 Handelingsprotocollen
3.2 Overzicht situaties handelingsprotocol

3.2 Thema 1 wolf - mens

NB: a.s. vrijdag volgt vanuit [REDACTED] nog een nazending m.b.t. :

3.1 inzet wolven expertise

3.3. voorbeeld handelingsprotocol

(door technische ICT omstandigheden is dit nog niet rond)

Agendapunt 4 Tussenbalans ervaringen

4.1 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing interprovinciaal wolvenplan

4.2 Ervaringen met wolven in Drenthe

4.3 Ervaringen Fryslân over een gevestigde wolf

4.4 Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg

4.5 Gelderland evaluatie wolven

Agendapunt 6 Inhoud en planning wolvenplan 2022

6. Inhoudsopgave n planning actualisatie wolvenplan

Agendapunt 10 Onderzoek(-sagenda) wolven

10.1 Projectplan innovatie rasters

10.2 Financieringsverzoek

Met vriendelijke groet,

[REDACTED]

[REDACTED]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 [REDACTED]

M +31 (0) 6 [REDACTED] | E [REDACTED]@bij12.nl

Werkt voor provincies

<< Disclaimer >>

Persoonsgegevens en privacy

De provincie Fryslân giet sekuer mei jo persoonsgegevens om en hannelet neffens de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. Lees [hier](#) ús Privacyferklearring.

Persoonsgegevens en privacy

De provincie Fryslân gaat zorgvuldig om met uw persoonsgegevens en handelt overeenkomstig de Algemene verordening gegevensbescherming en de Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. Lees [hier](#) onze Privacyverklaring.

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | [contact](#) | Twitter: @brabant
| www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?

Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

3rd Transboundary Wolf Meeting – Notes

May 20th 2021 via Zoom

Participants:

[REDACTED] (Gelderland)
[REDACTED] Limburg
[REDACTED] (BIJ12)
[REDACTED] (BIJ12)
[REDACTED] (Overijssel)
[REDACTED] (Drenthe)
[REDACTED] (Flanders)
[REDACTED] (France)
[REDACTED] (Flanders)
[REDACTED] (WWF Belgium)
[REDACTED] (NRW)
[REDACTED] (Zeeland)
[REDACTED] (BIJ12)
[REDACTED] (Drenthe)
[REDACTED] (WWF-Germany)
[REDACTED] (NRW)
[REDACTED] (Friesland)
[REDACTED] (Wallonia)
[REDACTED] (ARK)
[REDACTED] Brabant
[REDACTED] Rhineland-Palatinate)
[REDACTED] (Lower Saxony)
[REDACTED] (Zoogdierverseniging)
[REDACTED] (BIJ12)
[REDACTED] (Rhineland-Palatinate)
[REDACTED] (Luxemburg)
[REDACTED] (BIJ12)
[REDACTED] (Wallonia)
[REDACTED] (NRW)
[REDACTED] (Limburg)
[REDACTED] (WWF Germany)

Agenda

- **13:00** Short round of introductions (name + organization + province / country)
- **13:15** Overview: status of wolves and wolf management
- **13:15 Netherlands** - [REDACTED]

- 13:30 Rhineland Palatinate - [REDACTED]
- 13:40 North-Rhine Westphalia - [REDACTED]
- 13:50 Lower Saxony - [REDACTED]
- 14:00 Wallonia - [REDACTED]
- 14:10 Flanders - [REDACTED]
- 14:20 Luxembourg - [REDACTED]
- 14:30 France - [REDACTED]

➔ Presentations will be uploaded to google drive

- **14:45 -15:00 break**
- **15:00** Discussion
- **15:50** Next steps, next meetings
- **16:00** end

Discussion

Points to be discussed:

- Memorandum of Understanding/ Int. Wolf Management Plan
- Improvement of transboundary information flow/exchange
- Livestock Damages: Good/Worst practices
- Subsidies: What kind of EU funding is available?
- How to deal with wandering wolves?
- Experiences with wolf risk/ presence zones
- How to handle compensation in case of malfunctioning fences
- Prevention measures and subsidies for horses and cows
- Wolf conservation: Population vs. national level
- How to deal with fake news?
-

Livestock damages, good/worst practices

Even in case of **malfunctioning preventive measures**, Lower Saxony usually pays if at least some efforts were made to protect livestock. Problems with expensive horses as the compensation is maximized. Use of Electric fences is the golden standard. Livestock guarding dogs don't work for everybody. Still there are totally unprotected sheep in Lower Saxony, even if wolves have been present here for already 10 years. Sometimes sheep cannot be properly protected, e.g. on a dyke.

Should horses protection also be subsidized? Only when attacks on horses appeared nearby in the last year. Sometimes people put sheep amongst the horses to get government money. Lower Saxony only pays fencing for 0,2 ha per sheep.

Compensation is only for material, not for the extra work.

Rhineland-Palatinate: only in the first year of wolf occurrence people get 100% compensation if they have no preventive measures. In the second year it is 50% and 0% from the third year onwards.

Improvement of transboundary information flow/exchange

There is this annual meeting and a shared mailing list and google drive. There are also bilateral meetings. Borders slow down information flow. Suggestion to promote active information flow when there is wolf activity near the border, especially when there is a problematic wolf involved. Through the CE-Wolf consortium genetic information is shared. It also includes now Alpine wolves. It was pointed out that especially with problematic wolves like Billy, a faster and active information flow is needed. [REDACTED] suggests one mail-address that broadcasts high priority mails regarding wolves to all people on the mailing list, as was the case with wolf Billy. He will set-up such an email-address.

How to deal with wandering wolves

A warning of a wolf wandering towards a border is not enough. Information about the (mis)behavior of this wolf is needed as well. Billy was born in a pack with a sheep predation history, due to the absence of prevention measures. A country has a responsibility to 'educate' its young wolves by ensuring that good prevention measures are implemented, and wolves don't learn to overcome them. It was mentioned that wolves are versatile and learn while living and that aberrant wolf behaviour takes time to interpret properly.

Memorandum of understanding

[REDACTED] would advise to move forward with the memorandum of understanding. [REDACTED] sent a commented version around before the meeting. [REDACTED] mentions that there is little support for such an official document in the Netherlands and would prefer to work on a practical level with this memorandum and not have it officially signed by politicians. The minister in Flanders though would like to sign it. We send a consolidated and updated version to all participants with these minutes.

Fake news

Be honest. Don't try to talk things down. Try and convince people within the shepherd organisations. In time they will start to see the government as a good source of information.

In the Chat:

- With regards to compensation we find ourselves bound by EU subsidy regulation. You will find the relevant document in your language here:
- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A52014XC0701%2801%29>
- Please look for "1.2.1.5. Aid to compensate for the damage caused by protected animals" to find:
- "A minimum counterpart from the beneficiaries is requested to mitigate the risk of distortions of competition and to provide an incentive for minimising risk. This contribution must take the form of reasonable preventive measures, such as safety fences where possible, livestock guarding dogs, which are proportionate to the risk of damage caused by protected animals in the area concerned. If no reasonable preventive measures are possible, the Member State concerned should demonstrate the impossibility to take such preventive measures in order for the aid to be considered compatible."
- „Billy“ was born in the Herzlake Pack in Lower Saxony in 2019, and was first identified in Lower Saxony already outside of its home territory on a wolf scat sample January 1st 2020. He was sampled multiple times on killed sheep in Lower Saxony and Bremen between February and April 2020. In Lower Saxony in one of these cases, two sheep have been killed in a stable and in an additional case, one calf has been killed and pulled out of an open stable. In four other cases, the in total 22 killed and five injured sheep were unprotected.

➤ Next meeting will be held in Flanders in fall and organized by [REDACTED]

To: [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @ipo.nl]; [redacted]
[redacted] @ gelderland.nl]; [redacted] @provincie groningen.n [redacted] @provincie groningen.nl];
[redacted] @provincie groningen.nl [redacted] @provincie groningen.nl]; [redacted] @ brabant.nl [redacted] @ brabant.nl];
[redacted] @overijssel.nl [redacted] @overijssel.nl]; [redacted] @overijssel.n [redacted] @overijssel.nl];
[redacted] @fryslan.fr [redacted] @fryslan.fr]; [redacted] @fryslan.fr [redacted] @fryslan.fr];
[redacted] @drenthe.nl [redacted] @drenthe.nl]; [redacted] @drenthe.n [redacted] @drenthe.nl];
[redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @minInv.n [redacted] @minInv.nl];
[redacted] @minInv.nl [redacted] @minInv.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl];
[redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]; [redacted] @bij12.nl]

From: [redacted]
Sent: Mon 11/23/2020 3:22:28 PM
Subject: Notie ruimtelijke vragen
Received: Mon 11/23/2020 3:22:50 PM
[Notitie werkgroep wolven ruimtelijke vragen Versie 3.docx](#)

Collega's,
Zoals afgesproken stuur ik bijgaand het concept van de notitie met betrekking tot ruimtelijke vragen, van de hand van [redacted]
en ondergetekende, ter bespreking in ons wolvenoverleg.
Met groeten,

[redacted]
cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
T +31 (0) [redacted] | M +31 (0)6 [redacted]
E [redacted] @prvlimburg.nl
Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht
Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

provincie limburg

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

Ruimtelijke vragen met betrekking tot wolven

1. Kunnen we gebieden aanwijzen waar wolven niet welkom zijn, en daarmee ook de contramal, de gebieden waar wolven wel welkom zijn? En als we dat zouden doen, wat zijn dan de bestuurlijke en juridische consequenties en wat is ons handelingsperspectief?

De aanleiding voor deze vraag was mede het bericht dat Nedersaksen hiervoor mogelijkheden zou creëren. Bijbehorende vraag was daarom: waarom kan het daar wel en hier niet. Omdat die berichten onjuist blijken te zijn, is deze bijkomende vraag niet meer van belang. In de stukken voor de BAC VP van 29 oktober is hierover een toelichting opgenomen.

Juridische mogelijkheden

Ten aanzien van het aanwijzen van gebieden waar wolven niet welkom zijn geldt dat de strikte bescherming van deze soort op grond van de Habitatrichtlijn daarvoor de ruimte niet biedt. De handelingen die nodig zijn om te handhaven dat wolven zich niet ophouden of vestigen in het gebied zijn ontheffingsplichtig. Bij ieder ingrijpen dient daarom door het bevoegd gezag (de provincies) te worden getoetst of er geen afbreuk wordt gedaan aan het streven om de soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te brengen (of te houden). Uit de jurisprudentie komt naar voren dat het natuurlijk verspreidingsgebied strikt moet worden geïnterpreteerd als het gebied waar de soort zich op natuurlijke wijze naartoe heeft verspreid, ook wanneer dit gebied (in onze ogen) als niet geschikt voor de soort wordt beoordeeld. De soort bepaalt dus zelf het natuurlijke verspreidingsgebied. Dit eerste criterium van toetsing staat in de weg aan een aanpak waarin gebieden worden aangewezen waar wolven niet welkom zijn. Naast dit criterium zijn er nog twee andere waaraan getoetst dient te worden: het wettelijk belang en de afwezigheid van andere bevredigende oplossingen. Omdat schade door wolven aan vee met werende maatregelen in veel gevallen effectief kan worden voorkomen kan niet op voorhand worden gesteld dat andere bevredigende oplossingen niet voorhanden zijn. Ook dit staat dus in de weg aan het aanwijzen van gebieden. Tot slot komt in de jurisprudentie naar voren dat er bij ontheffingverlening van de strikte bescherming op grond van de Habitatrichtlijn naar voren dat steeds moet worden gekeken naar de omstandigheden van het geval. Het al op voorhand concluderen dat wolven in een gebied niet welkom zijn staat hiermee op gespannen voet. Een besluit om ontheffing te verlenen om wolven effectief te verwijderen uit een gebied zal gelet hierop naar verwachting met succes worden aangevochten.

Het op *voorhand* niet accepteren van de aanwezigheid van een wolf in een gebied leidt tot een inperking van het natuurlijk verspreidingsgebied van de wolf en is om die reden niet toegestaan op grond van de Habitatrichtlijn. Dit betekent niet dat de aanwezigheid van een wolf in *alle gevallen* geaccepteerd moet worden. Het betekent wel dat per situatie, en rekening houdend met de concrete omstandigheden, beoordeeld moet worden of en welke ruimte het strikte beschermingsregime biedt om een specifieke ongewenste situatie tegen te gaan.

De contramal

Door gebieden aan te wijzen waar wolven niet welkom zijn kan de suggestie worden gewekt dat tegelijkertijd het gebieden wordt aangewezen waar de wolven juist wel welkom zijn. Naar verwachting zal er druk ontstaan vanuit de schapenhouders om dit gebied zo klein mogelijk

te maken. Wanneer er vervolgens schade in een dergelijk gebied ontstaat, kan het beeld ontstaan dat deze het gevolg is van de aanwijzing van het gebied als gebied waar wolven welkom zijn, waarmee er een deel van de verantwoordelijkheid kan verschuiven naar de provincie. Hierbij speelt verder dat het aanwijzen van gebieden waar de wolf welkom is kan worden geïnterpreteerd als een eerste stap in het aanwijzen van Natura 2000-gebieden voor de wolf. De Habitatrichtlijn verplicht de lidstaten namelijk om ook voor wolven dergelijke speciale beschermingszones aan te wijzen. Dit is echter pas aan de orde wanneer een soort zich al minstens 10 jaar voortplant in Nederland. Het is niet aan te bevelen om de suggestie te wekken op deze aanwijzing vooruit te lopen.

Aanwijzingsbesluit 'wolveengebied'

Wanneer wordt gesproken over het aanwijzen van gebieden waar wolven al dan niet welkom zijn, kan verwarring ontstaan met het aanwijzen van 'wolveengebied' door Gedeputeerde Staten, zoals voorzien is in het vigerende interprovinciaal wolvenplan. Het gaat hierbij echter om iets wezenlijks anders dan het aanwijzen van gebieden waar wolven niet welkom zijn, namelijk om het aanwijzen en bekendmaken van het beïnvloedingsgebied een gevestigd wolventerritorium, omdat in dit gebied de kans op schade voorzienbaar wordt.

Wenselijkheid

Los van de vraag of het juridisch mogelijk is om gebieden aan te wijzen waar wolven wel/niet welkom zijn, is het wellicht ook goed om in te gaan op de vraag of en waarom het beleidsmatig wenselijk zou kunnen zijn.

- o Een term als 'wolf-vrije-zone' zal in de publieke beeldvorming uitgelegd worden als een gebied waar feitelijk geen wolven aanwezig zijn en in het verlengde daarvan de verwachting wekken dat de provincie maatregelen neemt om te voorkomen dat er een wolf in het gebied kan komen.

- o Het aanwijzen van gebieden zal de tegenstellingen uitvergrooten en daarom naar verwachting een polariserend ipv verbindend effect hebben. Het effect op het maatschappelijk draagvlak zal m.i. in elk geval eerder negatief dan positief zijn (en draagvlak is een belangrijke randvoorwaarde voor de uitvoerbaarheid van beleid).

- o Discussie over begrenzing zal op 2 schaalniveaus plaatsvinden. Eerst op grote schaal (welke regio, welk gebied) en vervolgens ingezoomd tot op perceelsniveau. Dat wordt een heel langdurig traject en staat haaks op de bestuurlijk gewenste snelheid voor het doorontwikkeling van wolvenbeleid (m.a.w. aanwijzen van gebieden waar wolven wel of niet welkom zijn, zal eerder vertragend werken dan versnellend).

Dit overwegende is de conclusie dat het aanwijzen van gebieden waar wolven wel/niet welkom zijn niet wordt geadviseerd.

2. Geeft het recente beeld van zwervende wolven in Nederland aanleiding om in gebieden die regelmatig door wolven bezocht worden (corridors of hotspots) een ander beleid te gaan voeren, omdat de aanwezigheid van wolven hier inmiddels zodanig voorspelbaar is dat het op zijn plaats is dat schapenhouders hier rekening mee moeten houden, vergelijkbaar met de situatie in een door GS aangewezen gebied waar zich een wolf heeft gevestigd?

Als er sprake is van een wolventerritorium wordt binnen het beïnvloedingsgebied hiervan het risico op aanvallen op gehouden dieren voorzienbaar. Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen. Afgesproken is om hier tot 1 januari 2022 echter niet op te toetsen en de tussenliggende periode te benutten om in deze gebieden pilots te starten met schadepreventie op basis van gebiedsplannen. Provincies hebben dan geen plicht maar wel een mogelijkheid om op basis van dit plan in het vastgestelde wolventerritorium een pilot te starten voor een bijdrage in het gebruik van preventieve middelen.

Corridors en hotspots

De afgelopen jaren is de vraag naar voren gekomen of er in Nederland gebieden aan te wijzen waar de aanwezigheid van wolven in enige mate voorspelbaar is, ondanks dat er geen sprake is van een vestiging van een territorium. Het gaat daarbij om corridors en hotspots, gebieden die door dieren die over de landsgrens zwerven worden benut om zich te verplaatsen of tijdelijk op te houden. Omdat juist zwerfende dieren geneigd lijken om gehouden dieren aan te vallen dringt zich de vraag op of het verstandig is om ook in deze gebieden uit te gaan van voorzienbaarheid van het schaderisico en het nemen van preventieve maatregelen door schapenhouders te stimuleren op een wijze die vergelijkbaar is met de werkwijze bij een gevestigd territorium. Gelet op de maatschappelijke wens om schade door wolven zoveel mogelijk te voorkomen én gelet op het risico op van gewenning van wolven aan gemakkelijk bereikbare prooien in de schapenhouderij wanneer geen preventie wordt toegepast, is het aan te bevelen om te starten met het actief stimuleren van schadepreventie in deze gebieden. Het heeft geen meerwaarde om in deze gebieden al gebiedsplannen te laten opstellen, omdat er met de vestiging van wolven op de Veluwe, en mogelijk op korte termijn in Drenthe en Brabant, er voldoende pilotprojecten zijn voor het opdoen van ervaring met gebiedsplannen.

Omdat de provincies uiterlijk 1 januari 2022 moeten aangeven hoe na deze datum wordt omgegaan met de verplichting om in wolventerritoria preventieve maatregelen te nemen om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming, op basis van de resultaten van de pilotprojecten, kan dat moment ook worden benut om te bezien of de werkwijze in een corridor of hotspot gelijk moet zijn aan de werkwijze in een territorium.

Wanneer de betreffende provincie er voor kiest om het nemen van preventieve maatregelen met subsidie te ondersteunen, dan is het aan te bevelen om deze subsidie nu al ook beschikbaar te stellen in aan te wijzen hotspots en corridors. Omdat duidelijke criteria voor de aanwijzing van corridors en hotspots ontbreken, wordt voorgesteld om een deskundigenadvies te vragen over de begrenzing van deze gebieden, op basis van feitelijke waarnemingen van wolven, terreinkenmerken en de aanwezigheid van schapenhouders. Dit is onderdeel van de fact finding study.

WIJLHUIZEN R.B.H.*
KAMPSESTRAAT 90
6687AW angeren
Nederland

Welkoop Gendt
Hegsestraat 1
6691 ET Gendt

Tel. 0481 - 421206
Fax 0481 - 425937
BTWnr. NL860037526B01
E-Mail gendt@welkoop.com
Internet www.welkoop.nl
K.v.K. 74816675

Offerte

Offertenr: 1861
Datum: 27-01-2020
Klantnr. 128955977

Pagina 1 van 1

Artikelnr.	Omschrijving	Aantal	Stuksprijs Incl. BTW	Korting %	BTW %	Totaal Incl. BTW
0001302222	GALL EN WOLVENNET 120 G-50M	03		0,00	21	03
0001211286	GALL B300 BATT APPARAAT 12V			0,00	21	

		BTW basis	Bedrag BTW	Bedrag Incl BTW	Totaal bedrag	Euro	5.847,00
BTW	Euro	4.832,23	1.014,77	5.847,00			
BTW totaal	Euro	4.832,23	1.014,77	5.847,00			

tel
e-mail
www.afrastering.nl

KvK
BTW
IBAN
BIC

Offertenummer : 20201027
Debiteurnummer : 9999
Datum : 20-02-2020
Uw referentie : -

Onder dankzegging voor uw aanvraag doen wij u hierbij de volgende offerte toekomen:

Aantal	Omschrijving	Stuksprijs	BTW%	nettobedrag
	langs de weg en tuin fijn gaas met 2xstroom, rest 6-draads. Ca 1280 m stroomdraad, 120m gaas.			
1,00	Klic-melding		21,00	
2,00	Poortpaal Eiken 300/20/20		21,00	
1,00	Landhek, gegalv. met 1 stelscharnier, 5 m		21,00	
2,00	Duimen voor landhek		21,00	
1,00	Sluiting met slotlip landhek		21,00	
26,00	Paal, gecreosoteerd 300/14 gefreesd		21,00	
110,00	Paal, gecreosoteerd 200/10		21,00	
130,00	Paal, gecreosoteerd 200/10		21,00	
13,00	Tornado draad HT 2.5 mm, 25 kg		21,00	
1350,00	W-isolator zwart		21,00	
13,50	Gallagher schroeven		21,00	
60,00	Roterende spanner	03	21,00	
60,00	Trekveer 2,5 mm draad		21,00	
120,00	Hoekisolator S zwart		21,00	
100,00	Draadklem Rond		21,00	
2,40	Tornado gaas R13/120/8 50m		21,00	
52,00	Gripple-medium		21,00	
3,00	Stock-Ade krammen/kg		21,00	
240,00	Stroomdraad/meter		21,00	
1,00	Lichtnetapparaat M5000i		21,00	
1,00	Aansluiten+aarding lichtnetapp (inschatting!)		21,00	
1,00	Montage afrastering		21,00	
1,00	Montage landhek		21,00	
		Totaalbedrag excl. BTW		
		BTW bedrag 9%		
		BTW bedrag 21%		
		Totaal te voldoen		3.070,85
				17.693,94

Bij deze offerte zijn wij uitgegaan van schone grond en een vrije werkstrook van minimaal 2 meter.
Uitgegaan van machinale plaatsing, handmatige plaatsing wordt meerwerk.

Deze offerte is geldig tot 14 dagen na dagtekening.
Wij zien uw reactie met belangstelling tegemoet.

To: [redacted]@ gelderland.nl]
From: [redacted]
Sent: Mon 10/26/2020 8:24:31 AM
Subject: Offerte actieve monitoring Wolf provincie Gelderland
[20201022-Off-Actieve monitoring wolf provGld.pdf](#)
[Bijlage 1. Offerte Wolvenmeldpunt sept. 2020 mrt. 2021 Zoogdiervereniging d.d. 23 september 2020.pdf](#)

Goedemorgen [redacted]

Bijgevoegd de offerte van BIJ12 aan jullie over de actieve monitoring voor de drie gebieden in Gelderland.

Kun je op basis hiervan een inkoopnummer leveren?

Groet,

Werkdagen: [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@ gelderland.nl>

Verzonden: dinsdag 6 oktober 2020 08:28

Aan: [redacted]@bij12.nl>

Onderwerp: RE: Bevestiging actieve monitoring Offerte ZV WMP_Gld

Dag [redacted] gaan we doen maar hier heb ik wel wat tijd voor nodig. We moeten dus inderdaad nu eerst een inkooporder aanmaken gebaseerd op een aanbieding waarin ook de raming zit van de kosten. Kan je een dergelijke "offerte" voor me maken? Groet, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>

Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 15:35

Aan: [redacted]@ gelderland.nl>

Onderwerp: RE: Bevestiging actieve monitoring Offerte ZV WMP_Gld

Hoi [redacted]

Ik heb het even nagevraagd. De reguliere afrekening voor het faunafonds, loopt bij BIJ12 via Faunazaken en dat is een ander kenmerk en andere unit dan waarlangs de Actieve monitoring gaat lopen. De monitoringstaken staan bij ons niet op de begroting van Faunazaken maar op die van Natuurinformatie en Natuurbeheer. Dus om die reden hebben we een nieuw inkoopnummer nodig.

Groet,

Van: [redacted]@ gelderland.nl>

Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 12:16

Aan: [redacted]@bij12.nl>

Onderwerp: RE: Bevestiging actieve monitoring Offerte ZV WMP_Gld

Dag [redacted] je mag mij als contactpersoon opnemen. Waarom is een inkoopnummer nodig? Dit kan toch gewoon mee in de reguliere afrekening faunafonds? Groet, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>

Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 11:32

Aan: [redacted]@ gelderland.nl>

Onderwerp: RE: Bevestiging actieve monitoring Offerte ZV WMP_Gld

Dag [redacted]

Wij hebben nog enkele laatste dingen van je nodig zodat de financiën geregeld kunnen worden inzake de actieve monitoring via BIJ12.

Dit betreft:

- Contactpersoon provincie die we op de factuur kunnen vermelden;
- Inkoopnummer van de provincie incies).

Wij zullen dan eind 2020/begin 2021 de gemaakte kosten voor de actieve monitoring van 2020 factureren. Kosten die gemaakt worden in 2021 factureren we eind 2021. Zo hebben we voor alle partijen de minste administratieve handelingen.

Groet,

Werkdagen: [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

0000000387

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@ gelderland.nl>

Verzonden: woensdag 23 september 2020 18:34

Aan: [redacted]@bij12.nl>

Onderwerp: RE: Bevestiging actieve monitoring Offerte ZV WMP_Gld

Dag [redacted] lijkt me goed zo en de opstart PvA Zuidwest Veluwe kan wat mij betreft beginnen (1 okt). Groet, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>

Verzonden: woensdag 23 september 2020 17:07

Aan: [redacted]@ gelderland.nl>

Onderwerp: Bevestiging actieve monitoring Offerte ZV WMP_Gld

Hallo [redacted]

Eén dezeer dagen verlenen wij de Zoogdiervereniging opdracht voor de offerte van het Wolvenmeldpunt en de Actieve monitoring in vijf gebieden (zie bijgevoegd).

Inhoudelijk zijn de stappen en de kosten vrijwel gelijk gebleven met de versie die ik eerder deelde. In ieder geval is de kostenpost voor de maandelijkse afschrijving van de camera's aangepast en eruit gehaald, waardoor het maandbedrag kleiner is geworden (€467,-). Als er een camera defect/gesloten blijkt, zal dit een aanvulling zijn op de opdracht en wordt deze na opdracht en financiering van prov's/BIJ12 aangeschaft door de ZV.

Ik heb nu twee verzoeken aan je:

- Wil je als reactie op deze mail bevestigen dat je akkoord bent met de kosten voor de Actieve monitoring voor de gebieden op de Veluwe, zoals aangegeven in het bijgevoegde Excel-bestand en zoals deze gebaseerd is op de ZV-offerte? (Voor de Zuidwest Veluwe worden de maandkosten van relevant €467 wanneer stappen 2-4 worden ingezet).
- Kun je mij daarnaast aangeven of/wanneer wij de ZV opdracht kunnen geven voor het opstarten van het Plan van Aanpak voor het gebied Zuidwest Veluwe?

Alvast bedankt weer.

Groet,

[redacted]

Werkdagen: [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]

Verzonden: woensdag 9 september 2020 18:20

Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]

CC: [redacted]@prvlimburg.nl

Onderwerp: Offerte ZV overbruggingsopdracht wolvenmeldpunt en actieve monitoring

Beste allen,

Zoals ik begin augustus met jullie besproken heb, heeft BIJ12 bij de Zoogdiervereniging een offerte uitgevraagd voor het Wolvenmeldpunt en de actieve monitoring (of het oriënteren daarop) in jullie provincies.

Bijgevoegd vinden jullie alvast de offerte die de ZV heeft opgesteld en die ik gister in mijn mailbox vond. Deze offerte is geldig voor de periode tot het moment dat de Aanbesteding opdracht wordt (dit wordt geschat op 31 maart 2020). Ik ga nog in gesprek met ze over een aantal details, dus het kan zijn dat er nog puntjes wijzigen, maar op dit moment ziet het er zo uit en zal dit grofweg de strekking zijn.

Voor jullie is de beschrijving van het PvA en de bijbehorend kostenraming allereerst van belang (deze is voor ieder 'nieuw' gebied gelijk). Dan weten jullie al wat jullie kunnen verwachten qua bedragen e.d.. Kunnen jullie je hierin vinden?

In een later stadium zijn ook de overige stappen/kosten van belang voor de uitvoering van het PvA.

Indien jullie je kunnen vinden in de werkzaamheden en kosten (ik deel de uiteindelijke offerte met jullie wanneer ik deze ontvang) dan zullen wij aan de ZV een seintje geven dat zij de PvA's kunnen gaan opstellen. (Mochten jullie hierover al met hen in contact zijn geweest om bijv. het eea te versnellen, dan hoor ik dat ook graag).

Tot zo ver wat ik nu met jullie kan delen. Bij vragen kunnen jullie mij altijd bellen of mailen.

Met vriendelijke groeten,

0000000388

P.S. @ [redacted] en @ [redacted] willen jullie aangeven welke naamgeving jullie willen hanteren voor het gebied? [redacted] gaf eerder 'Heeze-Leende en Someren' aan. Maar de ZV stelt "Zuidoost-Brabant" voor.)

Werkdagen: [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl

T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Offerte

| Tra 13 | 8084 CW 't Harde | Tel: 06-10182056 |

AFRASTERRINGSSET BESTAAND UIT:

1X HASPEL UITROLSET GALLAGHER PROEFMODEL
12X DRAADROL LOS T.B.V. 500 METER DRAAD
6X ROL DRAAD 1000M VIDOFLEX BLAUW GALLAGHER
50X HERTENPAAL OF VARIO STIJGBEUGELPAAL MET AANPASSING
10X DOOS ISOLATOREN 5X PER PAAL
1X PAALHOUDER VOOR OP QUAD
1X DRAADGELEIDER
4X HOEKPAAL MET POOT INCLUESIEF ISOLATOREN
6X ROL DRAAD VIDOFLEX BLAUW GALLAGHER 1000M

NETTO SETPRIJS ZOALS HIERBOVEN STAAT: 03

DIT IS EEN NETTO PRIJS I.V.M. PROJECT VOOR DE WOLF DIT WORD ALS SET AANGEBODEN VIA GALLAGHER

AANHANGER ENKELAS T.B.V. PALEN E.D. IN HET LAND MEE TE NEMEN LET OP! DEZE AANHANGER IS NIET GESCHIKT OM EEN QUAD OP TE VERVOEREN BAKMAAT 200X110CM

NETTO PRIJS 03

Totaal excl. BTW € 03

Levering in overleg Prijzen zijn excl. BTW en geldig zolang de voorraad strekt.

0000002042

Wolvencommissie Gelderland

OFFERTE

Datum: 06-08-2021

Zoals afgesproken ontvangt u hierbij onze offerte n.a.v. de mailwisseling met
namens de wolvencommissie Gelderland van 22-07-2021.

Omschrijving	Prijs/eenheid	BTW-%	Aantal	Subtotaal
Autowinder	03	21,0	03	03 9
Vergoeding per schaap: niet-vaste afrastering		21,0		03 2
Totaal ex btw				8.462,81
BTW hoog				1.777,19
TOTAAL EUR				10.240,00

Indien u vragen hebt over deze offerte, vernemen wij dat graag.

Met vriendelijke groet,

Offerte akkoord: _____ Datum: _____

0000002058

Gebiedscommissie preventie wolvenschade Gelderland

t.a.v. secretaris, [REDACTED]

Postbus 9090

6800 GX Arnhem

Betreft: Offerte Wolvenconsulent Gelderland.

Diever, 13-07-2021.

Geachte commissie,

Hierbij doe ik u een offerte toekomen conform de in uw functieprofiel genoemde taken, voor de duur van 1 jaar, ingaand 1 september 2021, of zoveel eerder als gewenst.

De verwachte tijdsbesteding is een halve dag per week. Meerdere uren per week zijn bespreekbaar.

De beschreven werkzaamheden kan ik u aanbieden onder de volgende condities:

Uurtarief: € 03 = excl. BTW.

Reiskosten: halve (gedeelde) reistijd + € 0,19 per gereisde kilometer.

Telefoon + portokosten: voor eigen rekening.

Hopend u hiermee een passend aanbod te hebben gedaan.

Met vriendelijke groet,

[REDACTED]

Advies- en Taxatiebureau

Fauna-in-Balans

+31- [REDACTED]

info@fauna-in-balans.nl

To: [redacted]@gmail.com]
Bcc: [redacted]@gmail.com]
From: WOLVENCOMMISSIE
Sent: Tue 1/5/2021 7:20:16 AM
Subject: Onderste draad wolfwerend
Received: Tue 1/5/2021 7:20:17 AM

Dag [redacted] ik wens je een goed 2021.

Ik neem je even mee in een mailwisseling over praktijkervaring bij de kudde van Epe/Heerde met de onderste draad voor een wolfwerende afrastering. Dat doe ik omdat het onderwerp ook bij jullie aan de orde was.

Met vriendelijke groet,

[redacted] Commissie preventie wolvenschade Gelderland

026 [redacted] sms of whatsapp 06 [redacted] wolvencommissie@gelderland.nl | www.gelderland.nl

Meer weten over de wolvencommissie? <https://www.gelderland.nl/De-Wolf/Wolvencommissie>

Van: WOLVENCOMMISSIE <WOLVENCOMMISSIE@gelderland.nl>

Verzonden: dinsdag 5 januari 2021 08:15

Aan: [redacted]@hetnet.nl>

CC: [redacted] | Blaekend [redacted]@[redacted].com>; [redacted]@[redacted].nl>

Onderwerp: FW: 20-30

Dag [redacted] ik wens je veel goeds in het nieuwe jaar.

Dank overigens voor je inbreng vanuit de praktijk over de hoogte van de onderste draad, er is binnen de commissie nog eens bij stilgestaan. Afdronk is dat het gevaarlijk is om de afstandseis voor de onderste draad omhoog te halen, een wolf wil er graag onderdoor. Zeker een gevestigde wolf komt regelmatig een kijkje nemen hoe de afrastering erbij staat en kan door een onvolkomenheid in de verleiding komen een poging te wagen.

Het klopt dat in Zweden een norm van 30 cm wordt aangehouden, maar [redacted] zegt daarbij: "30 cm en geen cm meer."

Op de Zwitserse film is te zien dat een wolf onder 35 cm door gaat. Wij hebben gekozen voor het robuuste Duitse advies van 20 cm. Dit staat ook in de Duitse norm. De commissie realiseert zich dat 20 cm op ruw terrein lastig kan zijn. In onze norm zit sowieso een tolerantie van 5 cm ingebouwd. Dit betekent dat het plaatselijk 25 cm mag zijn. Zoals [redacted] het zegt: Hoe graag we het praktischer zouden willen maken, het is gevaarlijk om concessies te doen. De wolf zelf kent geen coulance.

Met vriendelijke groet,

[redacted] Commissie preventie wolvenschade Gelderland

026 [redacted] sms of whatsapp 06 [redacted] wolvencommissie@gelderland.nl | www.gelderland.nl

Meer weten over de wolvencommissie? <https://www.gelderland.nl/De-Wolf/Wolvencommissie>

Van: [redacted]@hetnet.nl>

Beantwoorden - Aan: [redacted]@hetnet.nl>

Datum: dinsdag 29 december 2020 om 11:44

Aan: [redacted] | Blaekend [redacted]@[redacted].com>

CC: [redacted]@epers.nl>, [redacted]@gmail.com>

Onderwerp: Re[2]: OPZET video eisen aan wolfwerende afrastering

Hoi [redacted]

Uiteraard bij mij bekend de 20 cm, in de praktijk is deze dus ook al gauw maar 10 cm en die zit zo onder de grond door zwijnengewroet of opwaaiend blad. Het is totaal onwerkbaar om iedere dag je rasters allemaal na te lopen. Ik heb onlangs met een ervaringsdeskundige gesproken, die 25 jaar in Zweden in een wolventeritorium gewoond heeft en veelvuldig wolfwerende rasters heeft opgezet.

Volgens hem is in de praktijk de 30 cm ruim voldoende, hij was ook zeer te spreken over onze rasters.

Van mijn kant is dit niet bedoeld als kritiek naar jullie of wolffencing, maar juist als aandachtspunt, iets waarvoor deelname aan een pilot volgens mij bedoeld is.

Hartelijke groet,

[redacted]

To: [redacted]@ipo.nl; [redacted]@ gelderland.nl; [redacted]@ provincie groningen.nl;
[redacted]@ provincie groningen.nl; [redacted]@ friesland.nl; [redacted]@ friesland.nl;
[redacted]@ friesland.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ drenthe.nl;
[redacted]@ drenthe.nl; [redacted]@ overijssel.nl; [redacted]@ overijssel.nl;
[redacted]@ brabant.nl; [redacted]@ prvlmburg.nl; [redacted]@ prvlmburg.nl;
[redacted]@ flevoland.nl; [redacted]@ flevoland.nl; [redacted]@ zeeland.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl;
[redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl; [redacted]@ bij12.nl;
[redacted]@ minlnv.nl; [redacted]@ minlnv.nl; [redacted]@ minlnv.nl;
Cc: [redacted]@ bij12.nl

From: [redacted]
Sent: Thur 9/2/2021 12:58:17 PM
Subject: Onderzoeksagenda (schade door) wolven
Received: Thur 9/2/2021 12:58:24 PM
RE: [verzoek tot gesprek over financieringsverzoek innovatieve rasters](#)

Beste wolvenwerkgroep leden,

Er is eerder opgeroepen om met evt. onderzoeksvoorstellen, wensen of suggesties te komen. Daar is nog niet echt veel op gereageerd.

De komende werkgroep vergadering 21 september kent een volle agenda, waar ik ook dit onderwerp in zal agenderen. Daarom voorafgaand deze mail met het verzoek om voorstellen per mail aan mij te doen toekomen.

Kort voorafgaand aan de vergadering hoop ik dan een overzicht te leveren. Ter vergadering zelf wil ik daarbij stilstaan, maar in ieder geval spreken over bijgevoegd onderzoeksvoorstel.

Hoe komen we tot een 'onderzoeksagenda voor de wolf'

Ingezet wordt op het verschijnen van een nieuw Interprovinciaal wolven plan in 2022. Ter voorbereiding daarvan worden op dit moment basisrapporten opgesteld.

Dit betreft o.a. Fact Finding Study wolf, Juridische analyse, verkennen van 'mogelijkheden m.b.t. de omgang met de schade' veroorzaakt door de wolf (diersoorten, preventieve maatregelen) en dergelijke.

Ik neem aan dat naar aanleiding van de werkzaamheden in dit kader er nu zicht is te geven op eventuele kennisleemtes en onderzoeksvragen, wensen voor praktijkproeven e.d..

Het is op dit moment wenselijk om – desgewenst - tot concrete onderzoeksvoorstellen te komen. Dan is het denkbaar dat hierin voorzien kan worden via de BIJ12 onderzoeksagenda.

Daarom de oproep om met wensen en suggesties te komen. Graag in de vorm van een korte tekst waarin doel en beoogde werkwijze en wellicht kostenraming is aangegeven.

Ter inspiratie (en bespreking in de WWG) een voorstel dat ik van externen mocht ontvangen. **Zie mail-bijlage.** Hierover komende WWG nog nader door te spreken.

Er valt ook te denken aan bijv. dieetonderzoek van de wolf. Een discussiepunt dat ook al eerder in kader van monitoring aan de orde is geweest.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted]
[redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 [redacted] | F +31 (0)85 [redacted]

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

0000000676

2511EGDen Haag

Tel: + [redacted]

Email: [redacted]@ipo.nl

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Naar een duurzaam Nederland: bekijk [hier](#) wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

To: [redacted]@ gelderland.nl]
Cc: [redacted]@Brabant.nl]; [redacted]@ gelderland.nl]; [redacted]@ gelderland.nl]
From: [redacted]
Sent: Thur 7/22/2021 10:13:14 AM
Subject: Ontheffing WUR/WENR
Received: Thur 7/22/2021 10:14:01 AM
[Aanvraag Wnb ontheffing WUR 2020.pdf](#)
[2020-003274 Ontwerpbesluit ontheffing Wnb WUR ecologisch onderzoek in heel Nederland 1.docx.pdf](#)

Geachte [redacted]

In vervolg op contact dat je eerder deze week gehad hebt met [redacted] van Noord-Brabant (cc) graag je aandacht voor het volgende. Ter introductie: ik ben de secretaris van de IPO-werkgroep natuurwetgeving en ben uit dien hoofde betrokken bij een aantal zaken omtrent de wolf, maar ook bij het breder levende vraagstuk van onderzoeksinstellingen die ontheffing nodig hebben voor geheel Nederland, maar dat uit efficiëntie-overwegingen zo centraal mogelijk proberen aan te vragen (en omdat deze onderzoeksinstellingen niet zelden in Gelderland gevestigd zijn, zich vaak tot Gelderland wenden).

Uit terugkoppeling van oa [redacted] maak ik op dat:

- WUR een ontheffing *had* voor onder meer het onder zich hebben van beschermde diersoorten ihkv onderzoek in geheel Nederland. Deze ontheffing was nog verleend door RVO en is op 18 maart 2020 afgelopen;
- WUR daarom een ontheffing heeft aangevraagd bij Gelderland voor onder meer het onder zich hebben van beschermde diersoorten ihkv onderzoek in geheel Nederland;
- Gelderland de ontwerp-ontheffing (al geruime tijd) klaar heeft en recent voor instemming heeft voorgelegd aan Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland en Utrecht. Uit contact tussen Gelderland en genoemde vijf provincies volgt dat deze provincies ermee in zullen stemmen dat Gelderland een ontheffing afgeeft aan WUR die behalve voor Gelderland ook voor genoemde vijf provincies geldt;
- Uit contact -of het uitblijven daarvan- tussen Gelderland en de overige zes provincies (Overijssel, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg) volgt dat deze zes provincies er NIET mee in zullen stemmen dat Gelderland een ontheffing afgeeft aan WUR die behalve voor Gelderland ook voor genoemde provincies geldt. Daarom heeft Gelderland de ontwerp-ontheffing NIET voor instemming voorgelegd aan deze zes provincies;
- Ergo: WUR moet voor deze zes provincies separaat een ontheffing aanvragen (of is daar al mee bezig).

Ik ben voornemens om de IPO-werkgroep natuurwetgeving met namen op dat laatste te attenderen, omdat het voor Gelderland + 5 op een haar na geregeld lijkt te zijn, maar voor de overige zes provincies het onduidelijk is. En hoewel het primair de verantwoordelijkheid van WUR is om de zaak op orde te hebben, is het ihkv de wolf wel goed als we als provincies een overzicht hebben waar het (binnenkort) geregeld is en waar niet. Voor provincies waar het (binnenkort) niet geregeld is het aanbevelenswaardig om contact op te nemen met WUR om het wel geregeld te krijgen, om ongelukken op dit vlak te voorkomen. Verzoek aan jou: klopt hetgeen ik hierboven heb aangegeven, met name het geel gearceerde deel?

Als dat klopt, dan kan ik de IPO-werkgroep natuurwetgeving langs bovenstaande lijn informeren/attenderen. Indien het niet klopt, dan verneem ik graag hoe het dan wel zit, en pas ik mijn boodschap aan de werkgroep daar op aan.

Dank en groet,

[redacted]
Interprovinciaal Overleg

[redacted]
Herengracht 23

2511EGDen Haag

Tel: + [redacted]

Email: [redacted]@ipo.nl

In algemene zin is positief gereageerd op de mogelijkheid om op deze wijze te kunnen inspreken en vindt met het een goed leesbaar en verzorgd plan. Er zijn door ten minste 22 organisaties en 2 particulieren schriftelijke reacties binnengekomen, de gebundelde reacties niet meegeteld.

Naast onderstaande schriftelijke reacties zijn telefonische reacties ontvangen van: Bosgroep Midden Nederland en Wolffencing. Zij hebben kennis genomen van het plan maar sturen verder geen schriftelijke reactie. Wolffencing had verwacht genoemd te worden als partner bij het helpen ontwikkelen van de norm. Voorstel is daarover in paragraaf 5.1 een zin toe te voegen.

Onderstaand per inspreker een korte samenvatting (niet volledig, zie daarvoor de inspraakreactie op de portal) met voorstel reactie en vervolgens voorstel wijziging al dan niet met suggestie besprekpunten commissie. Waar het gaat om directe vertegenwoordiging commissieleden wordt reactie straks gelaten aan commissielid zelf. Als we straks een versie hebben waar iedereen achter kan staan dan kan deze worden omgezet naar een naar alle indieners mee te zenden geanonimiseerde versie (Besprekpunt of we dat zo willen, alternatief is alleen rechtstreeks beantwoorden met een korte mail, dat heeft mijn voorkeur uit oogpunt bescherming privacy betrokkenen en omdat het uitputtend opnemen van alle inbreng het niet leesbaar maakt).

Coöperatief Agrarisch Natuur Collectief Veluwe:

- Vraagt om fundamentele aanpassing uitgangspunten beleid provincie en van het preventieplan. Vervolgschade, begrenzing leefgebied, verantwoordelijkheden.
- Hanteer geen peildatum maar vergoed ook nieuwe situaties
- Berekening klopt niet voor beheergronden met extensiever gebruik
- Leges moeten ook voor vergoeding in aanmerking komen

Voorstel hoofdlijn reactie:

Commissie werkt binnen uitgangspunten beleid maar doet ook aanbevelingen tot wijziging daarvan, met preventieplan wordt een eerste stap gemaakt. Over peildatum en leges nu eerst ervaring opdoen welke gevolgen dit in de praktijk heeft. Berekening is gebaseerd op gemiddeld agrarisch gebruik zoals door RVO gehanteerd, commissie vindt belangrijk dat de regeling eenvoudig uitvoerbaar is en snel van start kan gaan.

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Met [REDACTED] is verkennend gesproken over het overwegen van een toekomstige rol voor het collectief als uitvoeringsorgaan voor een subsidieregeling. Randvoorwaarde was een regeling waar men achter kon staan, dat lijkt vooralsnog niet het geval. Is er vanuit commissieleden behoefte een nader gesprek aan te gaan?

ARK Natuurontwikkeling:

- Wolf is niet alleen een probleemdier maar ook een zegen
- In de kernboodschap wordt gemist de eigen verantwoordelijkheid van dierhouders (p11)
- Aansturen op een o-standgebied is onwenselijk voor o.a. genetische uitwisseling (p12, p39)
- Rasters moeten niet leiden tot beperken vrije doorgang in natuurgebieden zoals de Hoge Veluwe (p39)
- 53 tekstuele suggesties in het plan, enkele uitgelicht

- P18 ook hinder door nachtelijk blaffen bij KBH
- P18 KBH in NL wel effectief bij bijvoorbeeld nachtkralen en daar is wel belangstelling voor
- P21 bij materiaalkosten ook rekening houden met aardpennen
- P25 dring aan op niet heffen leges door gemeenten
- P32 situatie Veluwe is vaker te weinig bosverjonging dan hier geschetste risico op teveel bosverjonging
- P35 voeg toe dat uit ervaringen buitenland blijkt dat zorgen niet terecht zijn
- P37 corridors waar wolven van D NL intrekken zijn er maar nog niet verder in NL
- P39 niet zozeer de huidige alswel de mogelijke toekomstige schade is aanleiding
- P39 sluit tekstueel meer aan bij het Interprovinciaal wolvenplan
- P41 zin over problematisch gedrag staat er dubbel in
- P43 bij percelen met natuurbestemming alleen vaste nachtkralen toestaan
- P46 wat is nut middelste draad bij gaasraster

Voorstel hoofdlijn reactie:

Hoewel de commissie zich realiseert dat het uitvoeren van een nulstandbeleid in de praktijk de nodige uitvoeringsproblemen zal kennen acht ze het wel van belang dat dit perspectief aanwezig is. Terreinbeheerders zoals Nationaal Park de Hoge Veluwe moeten kunnen kiezen voor het afschermen voor wolven, dit gaat niet ten koste van het huidige leefgebied voor wolven. Een aantal van uw tekstuele suggesties nemen wij over, waar uw ervaringen anders zijn dan de onze hebben wij dit niet aangepast in de tekst.

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Wil de commissie de eigen verantwoordelijkheid van de dierhouders nadrukkelijker benoemen in de kernboodschap?

Voorstel aanvullen preventieplan met nachtelijk blaffen p18, aardpennen p21, huidige en mogelijke toekomstige schade p39, dubbele zin p41 eruit.

BIJ12 Faunazaken:

- Kan commissie opnemen hoe monitoring en evaluatie van maatregelen wordt gedaan.
- BIJ12 kan de schadecijfers voor Gelderland leveren om in het plan op te nemen
- Enkele tekstuele suggesties
  - P4, taak BIJ12 in advisering over preventie toevoegen
  - P14, de FPK Wolvenschade is zojuist aangepast, graag tekst actualiseren

Voorstel hoofdlijn reactie:

Uw tekstuele suggesties nemen wij over, graag ontvangen wij de schadecijfers.

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Wijzigingen zie boven. Besprekpunt commissie of en zo ja waar meer over monitoring en evaluatie te zeggen.

Canine Efficiency:

- Betreft commentaar op paragraaf 3.4 over kuddebewaking p 17 en 18
  - Onvoldoende deskundigen KBH gehoord
  - Combinatie van maatregelen met KBH het meest effectief

- Reserveer maatwerkbudget commissie voor deskundige begeleiding en advies bij daartoe gemotiveerde veehouders

Voorstel hoofdlijn reactie:

Wij delen uw reactie in zoverre dat we in uitzonderlijke situaties ook in Nederland of Gelderland mogelijkheden zien, zeker als de betreffende dierhouder hier zelf bewust voor wil kiezen. Uw advies om budget te reserveren voor maatwerkoplossingen nemen wij ter harte maar kunnen hierover nog geen toezeggingen doen.

Gemeenten Apeldoorn, Barneveld, Epe, Heerde en Putten:

- Zie separate uitwerking van [REDACTED]
- Heerde stuurde nog een reactie na over uitbreiding leefgebied maar ook tekstueel dat het militaire oefenterrein Oldenbroekse heide in het noorden in tegenstelling tot de tekst op p7 niet volledig is omheind.

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Tekst over Oldenbroekse Heide (ASK) aanpassen en voor het overige conform voorstellen [REDACTED] (bijlage). Een belangrijk deel van de RO aspecten leent zich voor nadere uitwerking nadat het preventieplan tot stand is gekomen.

[REDACTED] verzamelde commentaren en eigen toevoegingen:

- Alle opmerkingen zijn voorzien van uitgewerkte tekstuele suggesties

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Suggesties letterlijk overnemen met nadere bespreking rekenvoorbeeld pagina 40.

Besprekspunt: Regelgevingsjuristen (Europa decentraal) zijn van oordeel dat, hoewel er een brief ligt van de Europese Commissie, het verlenen van subsidie voor preventiemaatregelen niet per definitie geen staatssteun is. Er zou een relatie zijn met het voornemen dit niet uit POP-gelden (landbouwbudget) te dekken. Om nu vlot een subsidieregeling te kunnen instellen is de zogenaamde deminimis verklaring vereist waarin de dierhouder aangeeft per 3 jaar niet meer dan 20.000 euro subsidie te ontvangen. Het rekenvoorbeeld houdt daar geen rekening mee. Deze informatie is nieuw en nog niet besproken in de commissie. Nagegaan moet worden voor hoeveel dierhouders in het wolveengebied dit zou kunnen spelen, er zijn 5 dierhouders met meer dan 200 schapen (maximaal 489 schapen), als dit allemaal begrazing/beweiding is dan heeft het waarschijnlijk geen direct effect op het huidige plan omdat het onder de 20K zal blijven. Het is echter verstandig dit nu goed te bespreken en te bepalen of en hoe hier mee om te gaan ook vanwege de mogelijke externe werking van het plan. Een mogelijkheid is dit in de aanbiedingsbrief extra gewicht te geven door aan te dringen op het aanbieden van de regeling voor goedkeuring in Brussel zodat de gevraagde duidelijkheid wordt verkregen (traject van maanden tot 1,5 jaar?). Meer detailinfo is desgewenst beschikbaar.

Gelders Landschap & Kasteelen:

- Wat betekent dit plan buiten het aangewezen leefgebied
- Graag aandacht voor andere (hobby)dieren waaronder de niet genoemde ezels
- Rasters kunnen nadelig zijn voor kleinere dieren zoals dassen, hoe wordt daar rekening mee gehouden
- Tekstueel
  - P10 grote en kleine Ark Putten staat er 2x in, niet GLK maar SBB is eigenaar. Op Wekeromse zand is geen kudde maar wel vrij levende moeflons maar Wekeromse zand valt ook buiten gebied

- P41 hier staat 2x dezelfde zin

Voorstel hoofdlijn reactie:

Uw tekstuele suggesties nemen wij over. Onderdeel van het advies aan de provincie is om buiten het aangewezen leefgebied ook tot actie over te gaan. Bij het plaatsen van rasters kan een natuurtoets, bijvoorbeeld gericht op dassen, aan de orde zijn. Dit is een aspect dat de komende periode nog nadere uitwerking verdient.

Gelders Particulier Grondbezit:

- Nog toevoegen dat komende tijd aan een regeling voor andere landbouwhuisdieren gewerkt moet worden
- Blij met aandacht voor populatiebeheer en o-standgebieden maar meer beleidsruimte voor populatiebeheer is nodig in het plan. Regel aan de voorkant en bezie in internationale context.
- Positief over mogelijkheid tot afrastering natuurgebieden om de wolf buiten te houden
- Vergoed onderhoudskosten voor preventiemaatregelen ook op de lange termijn
- Tekstueel
  - P22 graag zin verwijderen over wolfinclusief aanbesteden begrazing
  - P39 tekstuele suggesties in lijn met bovengenoemde

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

P42 advies 2 uitbreiden met de zinsnede te onderzoeken of en op welke wijze vergoeding van onderhoudskosten mogelijk is.

P43 advies 6 uitbreiden met zinsnede dat voor de komende periode bovendien moet worden benut om te onderzoeken of een regeling voor andere landbouwhuisdieren mogelijk is.

Besprekspunt: Over de mate waarin de commissie pleit voor populatiebeheer is al veel gesproken in de commissie, de inzet van GPG op dit punt is in lijn met de eerdere inbreng van [REDACTED]. Is het wenselijk de discussie hierover nogmaals te voeren of volstaan de nadere gesprekken hierover tussen [REDACTED] hierover en worden nu geen inhoudelijke wijzigingen meer aangebracht op dit punt.

Voorstel is de wolfinclusieve aanbesteding als aandachtspunt niet te schrappen want geeft feitelijke situatie weer.

Stichting het nationale park de Hoge Veluwe:

- Bescherming moeflon en andere beschermde en kwetsbare soorten, de moeflon heeft een belangrijke rol in het natuurbeheer, neem een koppeling op met de Natura 2000 doelen in het plan
- Voor actief beheer en nulstand, duidelijkheid daarover draagt bij aan draagvlak
- Tekstueel
  - 2.2.2 de wolf doodt doorgaans meer dieren dan zij voor hun voeding nodig hebben
  - P8 de wolf reguleert geen hoefdieren maar decimeert, draagkracht is daarom niet duurzaam

Voorstel hoofdlijn reactie:

In de inspraakreactie wordt steun gezien voor belangrijke elementen in het plan. De relatie met Natura 2000 doelen en in het bijzonder de rol van de moeflon als begrazer en daarmee beheerder van kwetsbare habitats wordt door de commissie herkend. De commissie kiest er in dit plan evenwel voor de focus vooral te leggen op de gehouden dieren.

Voorstel wijzigingen en/of bespreekpunten commissie:

Geen tekstuele wijzigingen anders dan onder GPG reeds voorgesteld.

Jagersvereniging:

- Impact op in het wild levende dieren en de leefomgeving is nog niet voldoende meegenomen
- Onderbouwing dat op de Veluwe voldoende wilde prooi is ontbreekt
- Wolfwerende maatregelen zitten o.a. het ree in de weg die tussen bos en open terrein wil wisselen, dit vraagt een generieke toetsing en niet per geval.
- Gaasrasters maken passage door andere wildsoorten lastiger dan draadrasters, dit verdient nadere afweging.
- Nulgebieden kan niet zonder heroverweging strikte bescherming, deze is ook niet nodig en nuttig omdat instandhouding in Duitsland gunstig is.

Voorstel hoofdlijn reactie:

De commissie heeft oog voor de door u geschetste mogelijke gevolgen van afrasteringen voor wilde dieren. Tegelijkertijd realiseren wij ons dat ook nu al diverse afrasteringen worden toegepast die beperkend kunnen zijn, het wolfwerend maken hoeft daarin niet per definitie te betekenen dat andere dieren daardoor niet of minder goed kunnen passeren. Uw opmerking dat draadrasters voor wilde dieren mogelijk beter passeerbaar zijn dan gaas nemen wij ter harte. Voor het overige kiest de commissie er in dit plan voor de focus vooral te leggen bij de gehouden dieren.

Voorstel wijzigingen en/of bespreekpunten commissie:

P25 onder vaste afrastering zin invoegen. Waar het gebruik van het perceel ook door kleinere wilde dieren wordt voorzien verdient het aanbeveling te kiezen voor draadrasters boven gaasrasters omdat draadrasters naar verwachting beter passeerbaar zijn.

- [REDACTED]
- Tekstueel, enkele uitgelicht
    - o P5, waar liggen de pilots
    - o P7, Kroondomeinen moet zijn [REDACTED]
    - o P8, tabel is niet volledig zonder gegevens [REDACTED], kan beter weg
    - o P10, tabel 3 aanvullen diverse kleinere kuddes op [REDACTED]
    - o P11, grootwild wat is dat (beter is overal grofwild of grote hoefdieren)
    - o P15 en 42, netten van 1 meter met meer paaltjes die niet doorhangen zijn ook goed
    - o P21, voorbeeld gaat alleen over AnlB

Voorstel hoofdlijn reactie:

Diverse concrete tekstvoorstellen worden verwerkt, we houden vast aan een eenduidige norm van 1,2 meter. Uw praktijkervaringen met gedrag van wild op de aanwezigheid van wolven is van belang, we blijven daar graag gebruik van maken.

Voorstel wijzigingen en/of bespreekpunten commissie:

Tekstueel p7 [REDACTED], p8 tabel indien mogelijk aanvullen met cijfers KDHL, P10 tabel aanvullen conform voorzet, p11 overal grofwild of grote hoefdieren, en wildprooi moet zijn wilde prooidieren,

Besprekpunten: Voorstel is om KDHL te verzoeken aantallen grofwild op [REDACTED] toe te voegen om een completer beeld te krijgen.[actie [REDACTED] reeds]. Voorstel is het standpunt over de hoogte van de netten niet meer te veranderen.

NoWolves Benelux:

- Uitgebreide reactie met veel context uit o.a. buitenland. In de samenvatting veel beleidsmatige aanbevelingen, voor zover binnen reikwijdte commissie samengevat:
- Geen tijdslimiet en peildatum hanteren
- 100% subsidie beschermende maatregelen en voor werkzaamheden bij opzetten en onderhouden

Voorstel hoofdlijn reactie:

Uw reactie bevat veel context van het vraagstuk waarbij ook gebruik is gemaakt van de inmiddels in het buitenland opgedane ervaringen. In uw samenvatting geeft u een flink aantal beleidsadviezen waarvan een behoorlijk aantal valt buiten de reikwijdte van onze commissie. We hebben hier kennis van genomen en geconstateerd dat bijvoorbeeld uw aanbeveling over onderhoudskosten past in ons voornemen de mogelijke vergoeding van arbeidskosten te onderzoeken.

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Geen, maar dat is uiteraard aan de commissie.

Particulier [REDACTED]:

- Heeft vragen naar aanleiding van een vermoedelijke wolvenaantal op haar geiten, deze hebben geen directe relatie met het preventieplan

Voorstel hoofdlijn reactie:

Telefonisch contact door 1 van de commissieleden

Particulier [REDACTED]:

- Nederland is te klein voor de wolf

Voorstel hoofdlijn reactie:

De commissie beschouwt de terugkeer van de wolf als een gegeven en wil met het preventieplan helpen om preventieve maatregelen te treffen, als u in het wolvengebied ligt kunt u daar dan straks ook gebruik van maken om uw schapen te beschermen

Schaapsherder [REDACTED]:

- 4,5 kV als norm zal op droge zandgrond niet overal haalbaar zijn, overigens lijkt het met mijn nieuwe wolvennetten wel te lukken

Voorstel hoofdlijn reactie:

Deze praktijkervaring is nuttig en we blijven graag geïnformeerd over uw bevindingen in de pilot met de nieuwe materialen. We houden voor nu vast aan de norm.

Schaapskooi Schijndel:

- Is er een vergoeding mogelijk voor onderhoud
- Wordt rekening gehouden met meerdere percelen met meerdere stroominstallaties

- Wat als je nou ook nog vaste huiskavels hebt die verder van huis(schaapskooi) liggen. Krijg je hier ook vergoedingen voor en stroominstallaties

Voorstel hoofdlijn reactie:

Afhankelijk van uitkomst bespreking

Voorstel wijzigingen en/of bespreekpunten commissie:

Het rekenvoorbeeld gaat nog niet in op een situatie met meerdere vaste percelen en of dan meerdere malen 500 euro vergoed zou moeten worden voor stroominstallaties. Waar ligt hier de grens tussen vaste percelen en begrazen/beweiden. [NB: rekening houden met uitvoerbaarheid regeling, bijvoorbeeld ook bij meerdere aaneengesloten huispercelen zou de aanvrager kunnen spreken over meerdere vaste percelen en op die manier aanspraak maken op meerdere installaties]

Schaapskooi Epe/Heerde:

- P6. Verzoek tot herbegrenzing gebied zodat de schaapskudde er volledig binnenvalt
- P10. Kudde staat nu ook niet in de tabel 3
- P21. 500 euro vaste vergoeding is niet voldoende want ook waarschuwbordjes en inbraakwerende kasten nodig
- P27. Niets meer gehoord over deelname aan de pilot en fladderlinten leken toen nog wel nuttig
- P 42. We moeten een bedrijf inhuren om de afrasteringen e.e. te vervangen en willen arbeidskosten vergoed krijgen
- Algemeen, er is ook behoefte aan een regeling voor instandhouding en vervanging van bijvoorbeeld accu's
- Wij maken ons zorgen over toepasbaarheid van stroomdraaad op plaatsen waar intensief contact is met bezoekers.

Voorstel hoofdlijn reactie:

Afhankelijk van bespreking en voor het overige:

Wij zijn ons er van bewust dat het treffen van maatregelen niet een eenmalige investering vergt maar ook toekomstig onderhoud. Wij willen onderzoeken hoe daaraan invulling gegeven zou kunnen worden en verwachten dat u ons door uw deelname aan de pilots daarmee helpt. Wij vinden het niet terecht dat u ons verwijt niets meer te hebben gehoord over deelname en verwachten zoals u weet nu eerst een goed onderbouwd plan. Het vergoeden van arbeidskosten achten wij momenteel nog niet haalbaar, temeer omdat dit eerst nader onderzoek vergt.

Voorstel wijzigingen en/of bespreekpunten commissie:

Schaapskudde Epe/Heerde draait hier de zaken een beetje om, we zijn schappelijk geweest om ook buiten de rand van het gebied ruimte te bieden aan de pilot, vlot een locatiebezoek gebracht met Wolffencing en gevraagd om uitwerking die vervolgens niet kwam en na aandringen zeer slecht onderbouwd. In de krant werd vertraging door [REDACTED] geweten aan Corona, nu ligt er een verwijt richting commissie. Daar is vanuit [REDACTED] bij mijn weten actie op gezet. Juist vanuit de commissie is aan de schaapskudde gevraagd hoe men wilde omgaan met de plekken waar intensief contact is met publiek, vraag wordt nu omgedraaid. Dit is wel relevant voor het plan want hoe garanderen we de veiligheid en wat moet het alternatief zijn op plekken waar redelijkerwijs geen stroom kan worden aangebracht, gedacht kan worden aan een indeling waarbij overdag nabij de kooi de schapen benaderbaar zijn voor publiek maar 's nachts de schapen op een beschermde plek staan. Is het verstandig om in het plan een voorbehoud te

maken dat het de verantwoordelijkheid van de gebruiker is om de veiligheid naar het gebied te waarborgen.

Schaapskudde Rheden:

- De wolf is gezien op de Veluwezoom dus we willen ook in het wolvengebied

Voorstel hoofdlijn reactie:

Met u zijn door ons eerste gesprekken gevoerd om te kijken of er op korte termijn maatwerk mogelijk is zodat dit niet afhankelijk is van eventuele uitbreiding van het leefgebied door de provincie. U zit immers in het natuurgebied en zeer dicht bij de gebiedsgrenzen. We gaan er van uit dat we op basis van een door u toegezegd voorstel samen met de provincie tot een oplossing kunnen komen.

Staatsbosbeheer:

- Verhoging budget voor begrazing is niet bedoeld voor wolvenmaatregelen en nu al niet dekkend voor heidebeheer, vergoeding ligt in Gelderland ook onder de landelijke standaard. Op pagina 22 staat wolven inclusieve aanbestedingen, dit zou dan vanuit het preventieplan of SNL vergoeding gedekt moeten worden
- Geldt de vergoeding ook voor terreinbeheerders met eigen kuddes.

Voorstel hoofdlijn reactie:

De vergoeding geldt voor alle schapen- en geitenhouders in het gebied dus ook voor terreinbeheerders met eigen kuddes. De commissie beperkt zich nu tot de ondersteuning van deze houders bij het treffen van maatregelen. Overige antwoord afhankelijk van bespreking:

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Hoe wordt voorkomen dat er sprake is van dubbele tegemoetkoming als ook opdrachtgevers in aanmerking zouden komen voor een toeslag. Is het wenselijk dit als onderzoeksvraag/aanbeveling toe te voegen?

Zoogdiervereniging:

- Tekstuele suggesties, uitgelicht, er zijn meer opmerkingen.
  - o P18, pleit voor tenminste één Gelders voorbeeld met kuddebewakingshonden
  - o P30, de zorgen zijn echt maar niet terecht, geef aan hoe klein de kans is op onveilige situaties
  - o P31, de zorgen over beheersbaarheid zijn echt maar niet terecht, wolven vermeerderen zich niet in dezelfde mate als ganzen of reeën, 1 roedel per territorium en vol is vol. Wees ook hier feitelijk over.

Voorstel hoofdlijn reactie

In uw reactie stelt u voor nog enkele nuanceringen aan te brengen, onder andere waar het gaat om zorgen die echt zijn maar mogelijk rationeel gezien niet terecht. Wij hebben hier kennis van genomen maar zien het niet direct als onze taak om die nadere weging in het plan te maken, voorop staat het belang om nu maatregelen te treffen. Als zich overigens alsnog een initiatiefnemer met KBH zou aandienen in het leefgebied dan staan wij er voor open om daar ervaring mee op te doen, wellicht kunt u ons daarmee in contact brengen.

Voorstel wijzigingen en/of besprekpunten commissie:

Zie voorstel reactie om een pilot te zoeken met KBH, staat de commissie daar voor open? Zo ja ook verwerken in antwoord aan Canine Efficiency.

Opzetten van wolvennetten en aansluiten van het toestel

1. In verband met de stevigheid van het raster altijd netten gebruiken met een dubbele pen
2. Op alle hoeken en knikken een hardhouten insultimber paal gebruiken om daar ook de hoogte en het strak staan te waarborgen
3. Uitrollen netten: de rollen nadat ze uit de doos gehaald zijn plat op de grond leggen. Maak het zwarte touwtje waar de rol mee vastgeknoopt zit los. Zet de paal met het zwarte touwtje in de grond en het touwtje verbinden aan de insultimber beginpaal. Pak de overgebleven paaltjes in 1 hand en laat het net over de grond slepen. Loop nu achterwaarts en laat telkens de volgende paal vallen. Bij de laatste paal het totale net straktrekken. Begin met het rechtop zetten bij de tweede paal.
4. Het schrikdraadtoestel (capaciteit) aanpassen aan het aantal netten.
Advies: gebruik een toestel met minimaal 7 Joules. Sluit het toestel aan volgens het bijgeleverde instructieboekje.
5. Onder de netten (dus tussen de dubbele voet een aardedraad (bijvoorbeeld een 4 cm breed paardenlint) uitrollen en verbinden met de aarding van het toestel. Dit zorgt ook in droge periodes voor voldoende aarding
6. Aarding meten: als het toestel is aangesloten op de netten mag er op de aardpen maximaal 0.3kV staan. Is dit hoger dan aardpen dieper maken of de 0-draad ander de netten verlengen
7. Accu's: zorg altijd voor 2 accu's, één aan het toestel en één aan de lader. Wissel accu's op tijd zodat er niet onverwachts 1 leeg is.
8. Controle: iedere dag spanning op de netten nameten: minimaal 4kV! Spanning op de aarding maximaal 0.3kV!
9. Oprollen netten: trek alle paaltjes uit de grond en leg deze plat op de grond in dezelfde richting. Begin daarna met het oprapen van de paaltjes en laat het net slepen. Aan het einde heeft u alle paaltjes in de hand. Leg nu deze op de grond. Begin het net op de rollen vanaf de andere zijde dan de stapel paaltjes. Rol het het laatst de paaltjes erbij in en maak het zwarte touwtje weer vast.

Voorschriften bij uitlenen noodset wolfwerende nachtkraal

Onderwerp:

Ten behoeve van het nemen van preventieve maatregelen ter bescherming van vee tegen wolven in acute situaties.

Bij het lenen van deze materialen en apparatuur gelden de volgende voorwaarden:

1. Bij het ophalen van het materiaal bij de bruikleengever dient door bruikleennemer deze overeenkomst te worden ondertekend.
2. Deze materialen en apparatuur zijn en blijven eigendom van de provincie Gelderland, en dienen op eerste verzoek, uiterlijk .....weer te worden geretourneerd.
3. Indien materialen of apparatuur na de afgesproken periode niet, niet volledig of beschadigd geretourneerd worden, worden de kosten hiervan in rekening gebracht bij de bruikleennemer.
4. Indien het vermoeden bestaat dat materialen of apparatuur gestolen zijn, dient door de bruikleennemer aangifte te worden gedaan bij de politie en daarvan bewijs te worden overgelegd aan bruikleengever. Bij diefstal geldt een eigen risico van € 250,-.
5. Deze materialen en apparatuur mogen alleen gebruikt worden voor het hierboven aangegeven doel; ze mogen niet buiten de provincie Gelderland worden gebruikt of vervoerd.
6. De bruikleennemer blijft te allen tijde verantwoordelijk voor eventueel aangerichte schade door derden welke door het gebruik van deze materialen en apparatuur zou kunnen ontstaan.
7. De bruikleennemer dient zich naar redelijkheid ervoor in te spannen dat de geleende middelen niet vermist raken of beschadigd worden. De reserveaccu, de acculader en de storing zoeker dienen niet onbeheerd achter gelaten te worden.
8. Indien de uitgeleende materialen en apparatuur onverhoopt toch geheel of gedeeltelijk onbruikbaar of vermist worden dient de bruikleennemer onmiddellijk de bruikleengever te informeren.
9. Indien de elektronische apparatuur niet naar behoren werkt, dient de bruikleennemer direct contact op te nemen met de bruikleengever en de apparatuur te retourneren. Het is bruikleennemer niet toegestaan het defect zelf op te lossen.

Aldus opgemaakt en in 2-voud ondertekend:

---

 provincie
Gelderland

Materialen te leen

Aantal netten (50 m) .....

Schrikdraadklok .....

Aantal 120 prikpaaltjes .....

Aantal Haringen .....

Voltmeter .....

Accu's .....

Acculader .....

Anti diefstal kast .....

Plaats: .....

Datum:

Datum:

Namens de bruikleengever

Namens de bruikleennemer:

Naam: .....

Naam: .....

Handtekening

Handtekening

.....

.....

Ervaringen met gevestigde wolven in Overijssel en het gebruik van het IPO-wolvenplan

In Overijssel zijn (nog) geen territoriale wolven. In Overijssel is daarom ook geen provinciale wolvencommissie ingesteld, zoals dat wel het geval is in omliggende provincies.

Vanuit belangenorganisaties is daar wel om gevraagd. Daarom is in het voorjaar 2021 besloten om een periodiek overleg in te stellen met stakeholders (LTO, Platform KSG, TBO's), zowel op ambtelijk als op bestuurlijk niveau. Om in dit stadium (zonder gevestigde wolven) slagvaardig te kunnen optreden en om bij calamiteiten snel bijeen te kunnen komen, is het aantal partijen aan deze periodieke overleggen klein gehouden.

Doel van het periodiek overleg is om elkaar te informeren, kennis te delen en acties te genereren.

Er zijn inmiddels twee ambtelijke en twee bestuurlijke overleggen geweest.

De overleggen hebben geresulteerd in:

- Instellen van een provinciale wolvencoördinator
- Instellen van twee veldmedewerkers voor ondersteuning wolvencoördinator
- Opleiden van vrijwilligers voor monitoring
- Aanschaf van noodsets
- De intentie om een waarschuwingssysteem voor schapenhouders te ontwikkelen.

aantal	omschrijving	stuksprijs	btw %	nettobedrag
03	wolvennet plus/min 50 m	03	21	03
	insultimber tussenpaal 1.8 mtr		21	
	powerplus b700		21	
	optima yellowtop r 3,7L/48ah		21	
	aardpen 2 mtr		21	
	aardklem		21	
	grondkabel 2.5 mm 50 m/rol		21	
	inbraakwerende kast		21	
	acculader		21	
	instructie uitzetten netten		21	
	200 m groen lint onderlangs			
	Nog te bestellen:			
aantal	omschrijving		btw %	
03	powerplus b700		21	
	optima yellowtop r 3,7L/48ah		21	
	inbraakwerende kast		21	
	acculader		21	
	1.55 flex. Paaltjes			
	200 m groen lint onderlangs			
	rollen blauw lint bovenlangs			
	90 cm netten met dubbele pen			
	handhaspels voor het lint			
	waarschuwbordjes			
	spanningsmeters			
	kunststof haringen			

opmerking	cred.
10 st. Ch.G./10 st. voor 2e set/10 st. retour	03
retour	
1 extra bestellen voor 2e set	
1 extra bestellen voor 2e set	
5 st. Ch.G./5 st. voor 2e set	
5 st. Ch.G./5 st. voor 2e set	
retour	
1 extra bestellen voor 2e set	
1 extra bestellen voor 2e set	
va [redacted] ecregen	

opmerking	
zie hierboven	
zie hierboven	
zie hierboven	
zie hierboven	
50 st. Ch.G./50 st. voor 2e set	
bestellen voor 2e set	
3 rollen Ch.G./3 rollen voor 2e set	
10 netten Ch.G./10 voor 2e set	
1 Ch.G./1 voor 2e set	
voor Ch.G./voor 2e set	
1 Ch.G./1 voor 2e set	
voor Ch.G./voor 2e set	

Plan van aanpak & hypothesen

MSc thesis [REDACTED]
Wageningen University & Research

Plan van aanpak

Het doel van dit onderzoek is om te onderzoeken welke factoren belangrijk zijn in het mens-wolf conflict in Nederland. De studie is verdeeld in twee gedeeltes, het menselijke en dierlijke aspect van het conflict. Voor het dierlijke aspect, kijk ik naar welke factoren invloed hebben of wolven verblijven van schapen benaderen. Voor het menselijke aspect, wordt de houding van schaaphouders ten opzichte van de wolf onderzocht.

Om het dierlijke aspect te onderzoeken worden er camera's geplaatst rond verblijven van schapen op de Veluwe. Per verblijf worden er twee camera's geplaatst om te kijken of de wolf het verblijf bezoekt. Daarna wordt er geanalyseerd of de aanwezigheid van de wolf afhangt van verschillende factoren, zoals locatie (kerngebied/afstand tot kerngebied), kudde eigenschappen en de aanwezigheid van paden en wegen.

Om te onderzoeken wat de houding van schapenhouders is tegenover de wolf, worden er korte interviews met schaaphouders gehouden. Hierin worden zowel kwantitatieve als kwalitatieve vragen gesteld. Hier worden specifiekere vragen gesteld over de overlast van de wolf, karakteristieken van de kudde en het bedrijf, en beleidsvoering van de provincie. Met deze informatie ga ik kijken of overlast, bepaalde karakteristieken van de kudde en het bedrijf en beleidsvoering van de provincie effect heeft op de houding tegenover de wolf.

Hypothesen

Camera traps

Ik verwacht dat meer verblijven in het kerngebied worden bezocht door de wolf dan het gebied erbuiten (Kaartinen, Kojola et al. 2009). Verder verwacht ik dat kuddes die langer op één plek blijven staan meer bezocht worden door de wolf en ook grotere kuddes (Treves, Naughton-Treves et al. 2004, Mattiello, Bresciani et al. 2012). Ik verwacht dat wolven wegen en paden (Reinhardt I., Kluth G. et al. 2015) gebruiken om een verblijf te benaderen.

Interviews

Ik verwacht dat de houding van de schapenhouder negatiever is tegenover de wolf als er een verlies van levensonderhoud heeft plaatsgevonden of die kans aanwezig is (Muhly and Musiani 2009), zoals overlast (aanvallen) van de wolf en als het doel van de schapen commercieel is in plaats van natuurbeheer. Verder verwacht ik dat schapenhouders negatiever denken over de wolf als er geen financiële steun is vanuit beleidsvoering (Muhly and Musiani 2009), zoals geen subsidieregeling om voorzorgmaatregelen toe te passen. Omdat de lokale bevolking zich niet gesteund voelt (Bisi, Kurki et al. 2007).

		Planning wolven DNA uitslagen					Bespreken en publicatie kwartaaldata			
Jaar	Maand	Uiterste datum inlevering monsters <i>vrijdag voor 1e maandag van de maand</i>	Laboratorium onderzoek week	Soortuitslag bekend, uiterlijk <i>3e week van de maand</i>	Soort / individubepaling	Uitslag over periode <i>(Globaal)</i>	Aanleveren concept teksten/stukken	Kwartaal overleg	Publicatie Tussenrapportage	Tussenrapportage over data van de periode:
2020	september	2-Oct	5-Oct	20-Oct	<u>soort</u>					
	oktober	30-Oct	2-Nov	17-Nov	<u>soort + individu</u>		24-Nov	1-Dec	8-Dec	17 juli - 30 oktober
	november	30-Nov	30-Nov	15-Dec	<u>soort</u>					
	december	31-Dec	4-Jan	19-Jan	<u>soort</u>					
2021	januari	29-Jan	1-Feb	22-Feb	<u>soort + individu</u>	31 okt - 31 januari	2-Mar	9-Mar	16-Mar	30 okt - 31 januari
	februari	26-Feb	1-Mar	22-Mar	<u>soort</u>	1 februari - 26 februari				
	maart	2-Apr	5-Apr	26-Apr	<u>soort</u>	27 februari - 2 april				
	april	30-Apr	3-May	24-May	<u>soort + individu</u>	1 februari - 30 april 2021	1-Jun	8-Jun	15-Jun	1 februari - 30 april
	mei	4-Jun	7-Jun	28-Jun	<u>soort</u>	1 mei - 4 juni				
	juni	2-Jul	5-Jul	26-Jul	<u>soort</u>	5 juni - 2 juli				
	juli	30-Jul	2-Aug	23-Aug	<u>soort + individu</u>	1 mei - 30 juli (31 juli)	31-Aug	7-Sep	14-Sep	1 mei - 31 juli
	augustus	3-Sep	6-Sep	27-Sep	<u>soort</u>	1 augustus - 3 september				
	september	1-Oct	4-Oct	25-Oct	<u>soort</u>	4 september - 1 oktober				
	oktober	29-Oct	1-Nov	22-Nov	<u>soort + individu</u>	1 augustus - 29 (/31) oktober	30/Nov/21	7/Dec/21	14/Dec/21	1 augustus - 31 oktober
	november	3-Dec	6-Dec	27-Dec	<u>soort</u>	1 november - 3 december			(15-dec-2021?)	
	december	31-Dec	3-Jan-22	24-Jan-22	<u>soort</u>	4 december - 31 december				
2022	januari	28-Jan	31-Jan	21-Feb	<u>soort + individu</u>	1 november - 31 januari	1/Mar/21	8/Mar/21	15/Mar/21	1 november - 31 januari
	februari	25-Feb	28-Feb	21-Mar	<u>soort</u>	1 februari - 28 februari				
	maart	1-Apr	4-Apr	25-Apr-21	<u>soort</u>	1 maart - 1 april				
	april	29-Apr	2-May	23-May	<u>soort + individu</u>	1 februari - 30 april	31/May/21	7/Jun/21	14/Jun/21	1 februari - 30 april
	mei	3-Jun	6-Jun	27-Jun	<u>soort</u>	1 mei - 31 mei				
	juni	1-Jul	4-Jul	25-Jul-21	<u>soort</u>	1 juni - 30 juni				
	juli	29-Jul	1-Aug	22-Aug	<u>soort + individu</u>	1 mei - 31 juli	30/Aug/21	6/Sep/21	13/Sep/21	1 mei - 31 juli
	augustus	2-Sep	5-Sep	26-Sep	<u>soort</u>	1 augustus - 31 augustus				
	september	30-Sep	3-Oct	24-Oct-21	<u>soort</u>	1 september - 30 september				
	oktober	28-Oct	31-Oct	21-Nov	<u>soort + individu</u>	1 augustus - 31 oktober	29/Nov/21	6/Dec/21	13/Dec/21	1 augustus - 31 oktober
	november	2-Dec	5-Dec	26-Dec	<u>soort</u>	1 november - 30 november				
	december	30-Dec	2-Jan-23	23-Jan-23	<u>soort</u>	1 december - 31 december				

Planning analyse samples

Grofweg: laatste dag van de maand in te leveren, afhankelijk van de voorvallen kan er enige speling zijn.

Indien er samples worden afgenomen in het weekend voorafgaand aan de analyse week, dan graag deze monsters **langsbrengen** bij WENR om vertraging te voorkomen

Ruim en haalbaar genomen: altijd eerste/tweede week van de maand laboratorium werk, uiterlijk 21 dagen later de uitslag bekend van de maand daarvoor.

Ter informatie: na bekend worden van de uitslag, zorgt BIJ12 er voor dat:

1. Betrokken dierhouders persoonlijk geïnformeerd worden.
2. De betrokken provincies en regiocoördinatoren geïnformeerd worden.
3. De uitslag openbaar wordt gepubliceerd op de website van BIJ12 (tabel/excel bestand)

Legenda toepassing kleuren:	Analyses + uitslagen WENR	Overleggen	Producten of overleg Tussenrapportage
--	------------------------------	------------	--

Januari 2021

Maandag

4

11

18

25

Februari 2021

Maandag

1

WENR: Start
Soort & Individu
analyse

8

15

22

WENR levert uitslag
van **Soort + Individu**
analyse die op 1
februari gestart is *

Maart 2021

Maandag

1

WENR start
Soort-analyse *

8

15

22

WENR levert uitslag
van **Soort** analyse die
op 1 maart gestart is
*

29

April 2021

Maandag

29

5
WENR start Soort -analyse *
12
19
26
WENR levert uitslag van Soort analyse die op 5 april gestart is *

Mei 2021	
Maandag	
26	
3	WENR Start Soort & Individu analyse *
10	
17	
24	

WENR: uitslag van Soort + Individu analyse die op 3 mei gestart is *
31

Juni 2021	
Maandag	
31	
7	
WENR start Soort -analyse *	
14	
21	
28	
WENR levert uitslag van Soort analyse die op 7 juni gestart is *	

Juli 2021	
Maandag	

28
5
WENR start Soort-analyse *
12
19
26
WENR levert uitslag van Soort analyse die op 5 juli gestart is *

ugustus 202	
Maandag	
26	
2	
WENR Start Soort & Individu analyse *	
9	

16
23
WENR: uitslag van Soort + Individu analyse die op 2 augustus gestart is *
30

ptember 20	
Maandag	
30	
6	WENR start Soort-analyse *
13	
20	

27
WENR levert uitslag van Soort analyse die op 6 september gestart is *

Oktober 2021	
Maandag	
27	
4	WENR start Soort -analyse *
11	
18	
25	WENR levert uitslag van Soort analyse die op 4 oktober gestart is *

November 2021	
Maandag	
1	

	WENR Start Soort & Individu analyse *
8	
15	
22	
	WENR: uitslag van Soort + Individu analyse die op 1 november gestart is *
29	

December 202	
Maandag	
29	
6	
	WENR start Soort-analyse *
13	
20	

27

WENR levert uitslag
van **Soort** analyse die
op 6 december
gestart is *

2021

Januari 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
			1	2
5	6	7	8	9
12	13	14	15	16
19	20	21	22	23
26	27	28	29 Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor WENR DNA analyse	30

Februari 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
2	3	4	5	6
9	10	11	12	13
16	17	18	19	20
23	24	25	26	27

			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse 1 maart **	
--	--	--	---	--

Maart 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
2 Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BJJ12)**	3	4	5	6
9 Kwartaaloverleg	10	11 BACVP vergadering	12	13
16 IPO- Wolvenwerkgroep vergadering	17 Publicatie Tussenrapport *	18	19	20
23	24	25	26	27
30	31	1	2 Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 5 april*	3

April 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
30	31	1	2	3

		IPO-Werkgroep Natuurwetgeving vergadering	Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 5 april*	
6	7	8	9	10
13	14	15	16	17
20	21	22	23	24
27	28 AACVP vergadering	29	30 Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 3 mei**	1

Mei 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
27	28	29	30 Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 3 mei	1
4	5	6	7	8
11	12	13	14	15
18	19	20	21	22
25	26	27	28	29

		BACVP vergadering		
1	2	3	4	5
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BIJ12)*			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 7 juni**	

Juni 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
1	2	3	4	5
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BIJ12)*			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 7 juni**	
8	9	10	11	12
Kwartaaloverleg		IPO-Werkgroep Natuurwetgeving vergadering		
15	16	17	18	19
Publicatie Tussenrapport *				
22	23	24	25	26
29	30	1	2	3
		AACVP vergadering	Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 5 juli**	

Juli 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
---------	----------	-----------	---------	----------

29	30	1	2	3
		AACVP vergadering	Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 5 juli*	
6	7	8	9	10
13	14	15	16	17
20	21	22	23	24
27	28	29	30	31
			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 2 augustus**	

Augustus 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
27	28	29	30	31
			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 2 augustus*	
3	4	5	6	7
10	11	12	13	14

17	18	19	20	21
24	25	26	27	28
31	1	2	3	4
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BIJ12)*			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 6 september**	

September 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
31	1	2	3	4
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BIJ12)*		IPO-Werkgroep Natuurwetgeving vergadering	Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 6 september**	
7	8	9	10	11
Kwartaaloverleg				
14	15	16	17	18
Publicatie Tussenrapport *				
21	22	23	24	25
		BACVP vergadering		

28	29	30	1	2
		AACVP vergadering	Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 4 oktober**	

Oktober 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
28	29	30	1	2
			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 4 oktober*	
5	6	7	8	9
12	13	14	15	16
19	20	21	22	23
26	27	28	29	30
			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 1 november**	

November 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
2	3	4	5	6

9	10	11	12	13
		IPO-Werkgroep Natuurwetgeving vergadering		
16	17	18	19	20
		BACVP vergadering		
23	24	25	26	27
30	1	2	3	4
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BIJ12)*			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 6 december*	

December 2021

Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	Zaterdag
30 Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage (WENR, ZV, provincies, BIJ12)*	1	2	3 Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 6 december*	4
7 Kwartaaloverleg	8	9 AACVP vergadering	10	11
14 Publicatie Tussenrapport *	15	16	17	18
21	22	23	24	25

28	29	30	31	1
			Uiterlijke datum inleveren DNA samples voor start WENR analyse op 3 januari*	

	Zondag
3	
10	
17	
24	
31	

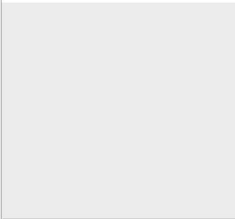
	Zondag
7	
14	
21	
28	

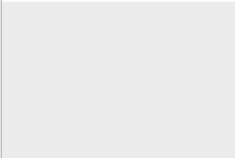

Zondag

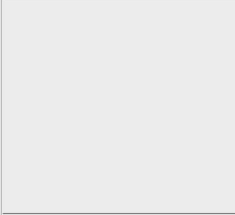
7

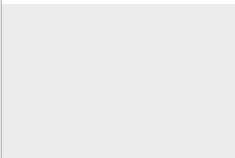
14

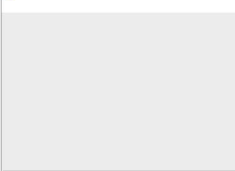
21

28

4

Zondag

4

11
18
25
2

Zondag
2
9
16
23
30

6

Zondag
6
13
20
27
4

Zondag

4

11

18

25

Zondag

1

8

15

22
29
5

Zondag
5
12
19
26

14
21
28
5

Zondag
5
12
19
26

2

--

Opmerkingen
* Start analyse samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 november tot en met 31 januari
* Uitslag van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 november 2020 tot en met 31 januari 2021

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 1 maart worden afgenomen,

Opmerkingen

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 1 februari - 26 februari (/28 februari indien tijdig in bezit)

** Op dinsdag 2 maart zijn de stukken nodig bij BIJ12 zodat BIJ12 intern de teksten kan samenstellen en via communicatie kan bewerken.

* Rapportage over data en gebeurtenissen periode:

* Uitslag van samples voor bepaling Soort voor periode 1 februari - 26/28 februari

Opmerkingen

* Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 5 april worden afgenomen, **langs brengen bij WENR**. Zodoende zijn deze **tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag**. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 1 maart - 2 april (/4 april indien tijdig in bezit)

* Uitslag van samples voor bepaling Soort **voor periode 1 maart - 2 april (/4 april)**

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 3 mei worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

Opmerkingen

* Start analyse van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 februari tot en met 30 april (/1-2 mei indien tijdig in bezit)

* Uitslag van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 februari tot en met 30 april 2021 (/1-2 mei indien tijdig in bezit)

* Uitslag van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 februari tot en met 30 april 2021 (/1-2 mei indien tijdig in bezit)

Opmerkingen

* Op dinsdag 1 juni zijn de stukken nodig bij BIJ12 zodat BIJ12 intern de teksten kan samenstellen en via communicatie kan bewerken.

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 7 juni worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 1 mei - 4 juni (5/6 juni indien tijdig in bezit)

* Rapportage over data en gebeurtenissen periode: **1 februari 2020 tot en met 30 april 2021**

* Uitslag van samples voor bepaling Soort voor periode 1 mei - 4 juni (/6 juni)

Opmerkingen

* Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 5 juli worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 5 juni - 2 juli (/4 juli indien tijdig in bezit)

* Uitslag van samples voor bepaling Soort voor periode 5 juni - 2 juli (/4 juli)

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 2 augustus worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

Opmerkingen

* Start analyse van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 mei - 30 juli (/1 augustus indien tijdig in bezit). **N.B: bij deze analyse ook graag de samples die evt. op 31 afgenomen zijn, mee nemen in de analyse ivm Tussenrapport periode van 1 mei - 31 juli.**

* Uitslag van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 mei - 30 juli (31 juli/1 augustus indien tijdig in bezit)

* Op dinsdag 31 augustus zijn de stukken nodig bij BIJ12 zodat BIJ12 intern de teksten kan samenstellen en via communicatie kan bewerken.

Opmerkingen

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 6 september worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 1 augustus - 3 september (4/5 september indien tijdig in bezit)

* Rapportage over data en gebeurtenissen periode: **1 mei tot en met 31 juli 2021**

* Uitslag van samples voor bepaling Soort voor periode 1 augustus - 3 september (/5 september)

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 4 oktober worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

Opmerkingen

* Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 4 oktober worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 4 september - 1 oktober (2/3 oktober indien tijdig in bezit)

* Uitslag van samples voor bepaling Soort voor periode 4 september - 1 oktober (2/3 oktober)

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 1 november worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

Opmerkingen

* Start analyse van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 augustus - 31 oktober.
N.B: bij deze analyse ook graag de samples die evt. op 30-31 okt afgenomen zijn, mee nemen in de analyse ivm Tussenrapport periode van 1 augustus - 31 oktober

* Uitslag van samples voor bepaling Soort + Individu voor periode 1 augustus - 31 oktober

* Op dinsdag 30 november zijn de stukken nodig bij BIJ12 zodat BIJ12 intern de teksten kan samenstellen en via communicatie kan bewerken.

Opmerkingen

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 6 december worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

* Start analyse van samples voor bepaling Soort voor periode 1 november - 3 december (4/5 december indien tijdig in bezit)

* Rapportage over data en gebeurtenissen periode: **1 augustus tot en met 31 oktober 2021**

* Uitslag van samples voor bepaling Soort voor periode periode 1 november - 3 december (4/5 december)

** Gelieve de samples die kort voor de DNA-analyse op maandag 3 januari worden afgenomen, langs brengen bij WENR. Zodoende zijn deze tijdig bij WENR in bezit en kunnen deze met zekerheid mee op maandag. Wanneer deze samples kort voor de DNA-analyse met de post worden opgestuurd, dan kunnen deze niet op tijd komen (door het weekend) en kunnen deze de start van de analyse vertragen.

To: [redacted]@ gelderland.nl]; [redacted]@drenthe.nl]; [redacted]@drenthe.nl];
[redacted]@overijssel.nl]; [redacted]@fryslan.frl]; [redacted]@provincie groningen.nl];
[redacted]@provincie groningen.nl]; [redacted]@brabant.nl]; [redacted]@brabant.nl];
[redacted]@prvlimburg.nl]; [redacted]@prvlimburg.nl]; [redacted]@zeeland.nl];
[redacted]@bij12.nl]; [redacted]@bij12.nl]; [redacted]@mininv.nl];
[redacted]@flevoland.nl]; [redacted]@flevoland.nl]; [redacted]@drenthe.nl];
[redacted]@zoogdiervereniging.nl]; [redacted]@zoogdiervereniging.nl];
Cc: [redacted]@wur.nl]; [redacted]@wur.nl]; [redacted]@bij12.nl]; [redacted]@bij12.nl];
[redacted]@ipo.nl]; [redacted]@bij12.nl]; [redacted]@bij12.nl];

From: [redacted]
Sent: Thur 11/18/2021 4:57:46 PM
Subject: Planning DNA uitslagen, tussenrapportage en overleggen Wolf 2022
Received: Thur 11/18/2021 4:58:21 PM
[Planning DNA uitslagen, tussenrapportage en overleggen d.d 21-10-2021 v1.xlsx](#)

Dag allemaal,

Ter informatie vinden jullie in de bijlage voor het jaar 2022 een planning van de DNA analyses & uitslagen van de bij WENR binnengekomen monsters. Tevens staan daarbij de data voor de activiteiten rondom de Tussenrapportage.

In de planning staat data verwerkt van:

- **DNA analyses**
  - Uiterlijke data voor het inleveren van samples (samples graag langsbrengen als de analyse bijna van start gaat),
  - Start DNA-analyse,
  - Uitslag DNA-analyse.
- **Tussenrapportage data**
  - Aanleveren conceptteksten,
  - Kwartaaloverleg (8 maart, 7 juni, 6 september en 6 december 2022). Ik zal deze binnenkort ook alvast inplannen,
  - Publiceren Tussenrapportage.

Voor diegene die daarbij kunnen, het Excel-bestand staat ook hier: ☐ [1. Wolvendata voor provincies](#).

Bij vragen weten jullie ons te vinden!

Groet,

[redacted]
[redacted]
[redacted]
Werkdagen: [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

Met vriendelijke groeten,

[redacted]
[redacted]
[redacted]
Werkdagen: [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 [redacted] | [redacted]@bij12.nl

0000000696

GEBIEDSCOMMISSIE

Preventie
Wolvenschade
Gelderland

De wolf & preventiemaatregelen

Ede & Renkum

21 juni 2021

Programma

19.30 Welkom

Jan Pieter van der Schans, wethouder Ede

19.45 De wolven op de Veluwe en in Ede & Renkum: wat betekent dat?

[redacted] bij Wolven in Nederland en [redacted] Zoogdiervereniging

20.00 Wolfwerende maatregelen en 5 rasters in de subsidieregeling
Subsidiemogelijkheden

*[redacted] wolven Platform voor de Kleinschalige Schapen- en
Geitenhouders, lid van de wolvencommissie in Gelderland en Drenthe*

20.30 Dialoog/vragen

20.45 Einde

Wolven op de Veluwe

Preventie wolvenschade Gelderland

Benneveld - april 2018

Zo komt een wolf in het weiland:

- onderdoor kruipen of graven
- doorheen gaan
- overheen klimmen

Een wolf heeft minder de neiging om te springen

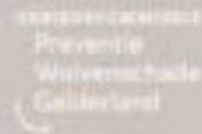

Wolven zijn gevoelig voor elektriciteit

EFFECTIEVE AFRASTERINGSMAATREGELEN WEREN VELUWSE WOLF

VELUWE, APRIL 2020

Veluwe - april 2018

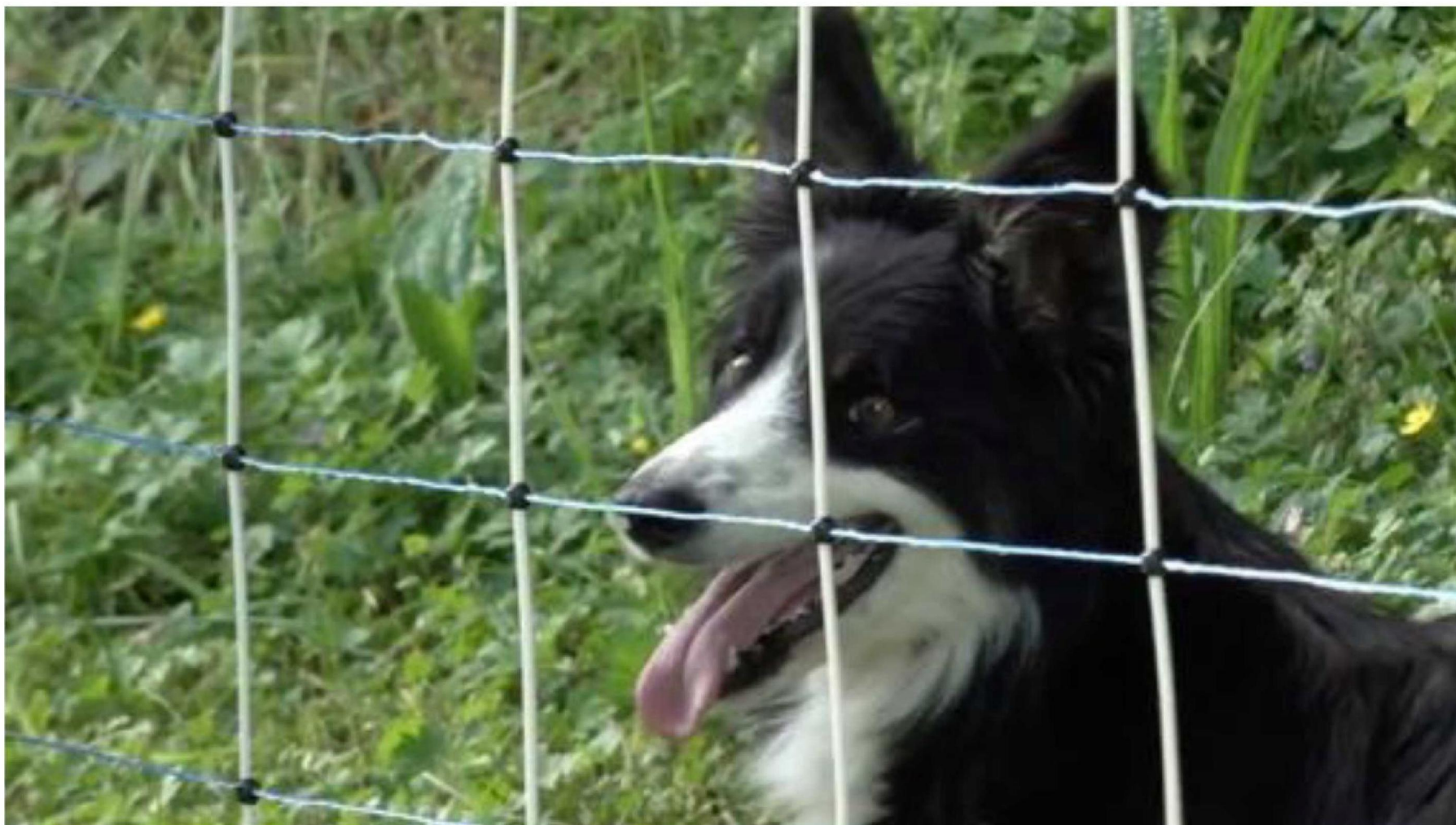

België - april 2019

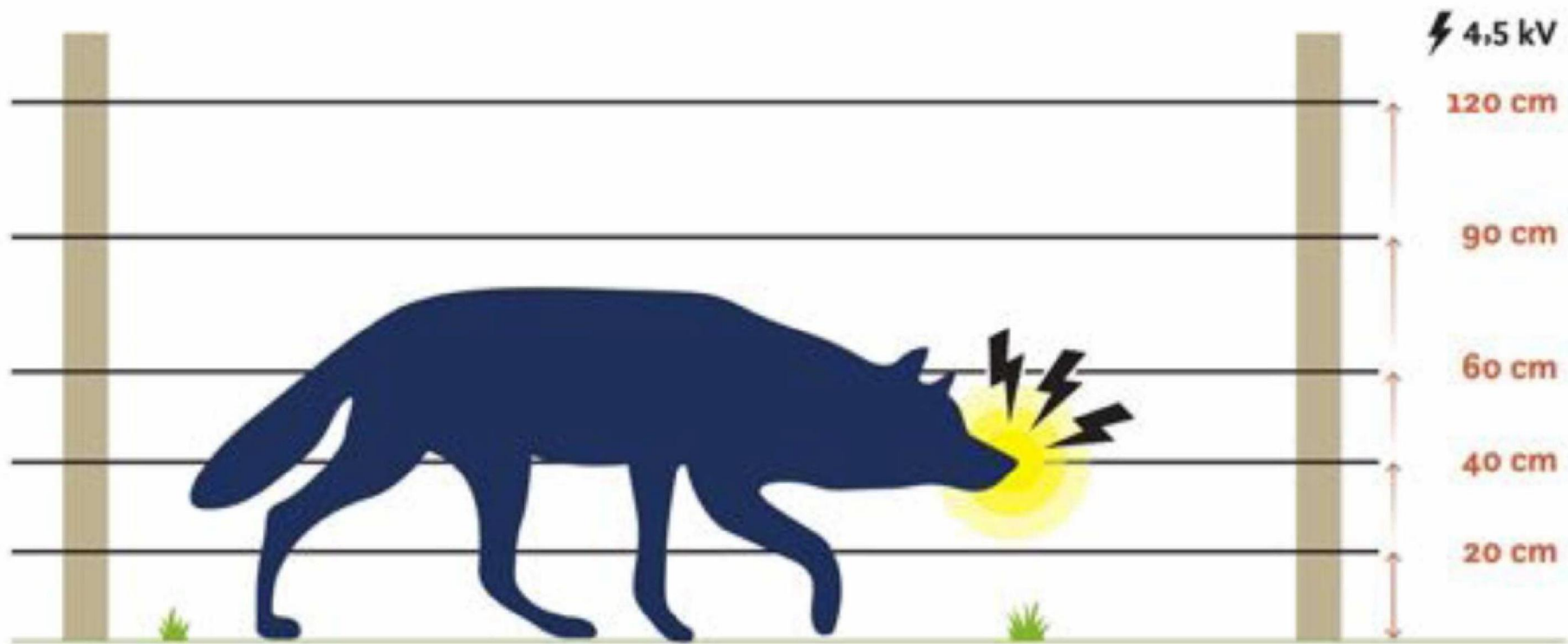

Preventie tegen onderdoor gaan

Een hond leert over het hek te springen

BIJ12 norm elektrische bescherming:

- Onderste draad 20 cm boven grond
- Afstand tussen onderste draden 20 cm
- Hoogte 120 cm
- Spanning > 4500 V

Gaas en weidehek met 3 stroomdraden

5 stroomdraden

Flexinet met draad/lint bovenlangs

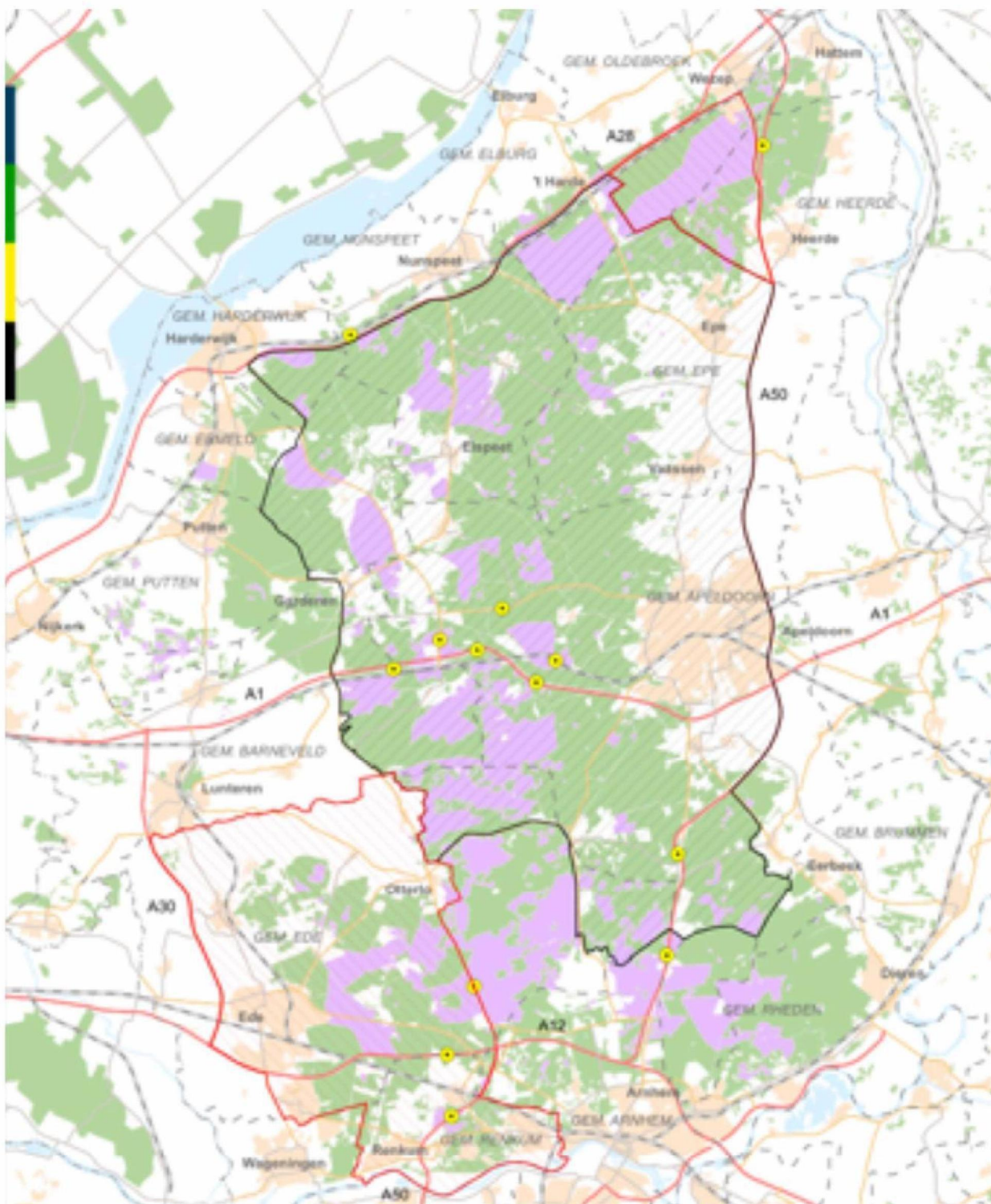

Veel gemaakte fouten:

- Onderste draad te hoog (greppels, glooiingen)
- Doorgang niet goed beschermd
- Spanning te laag (let op aarding)

Leefgebied van de wolf op de Veluwe

Subsidie

Vaste afrostering

- Eenmalig € 500
- Variabele kosten: € 3 per strekkende meter
- Plafondbedrag variabele kosten: € 100 per dier

Verplaatsbare afrostering: € 30 per dier

Vergoeding autowinder draadoprolsysteem: € 4.000

Voorwaarden:

- meer dan 100 dieren
- verplaatsbare afrostering met draden

Voorkomen van schade door wolven

Houdt u schapen en/of geiten in het leefgebied van wolven (Noord-, Midden en Zuidwest-Veluwe) en heeft u een vaste of verplaatsbare afrastering aangeschaft om uw dieren tegen de wolf te beschermen? Dan kunt u subsidie aanvragen.

Voor wie

Schapen- of geitenhouders die in het Identificatie- en Registratiesysteem van Dieren (I&R Dieren) van RVO geregistreerd staan, kunnen subsidie aanvragen.

Waarvoor

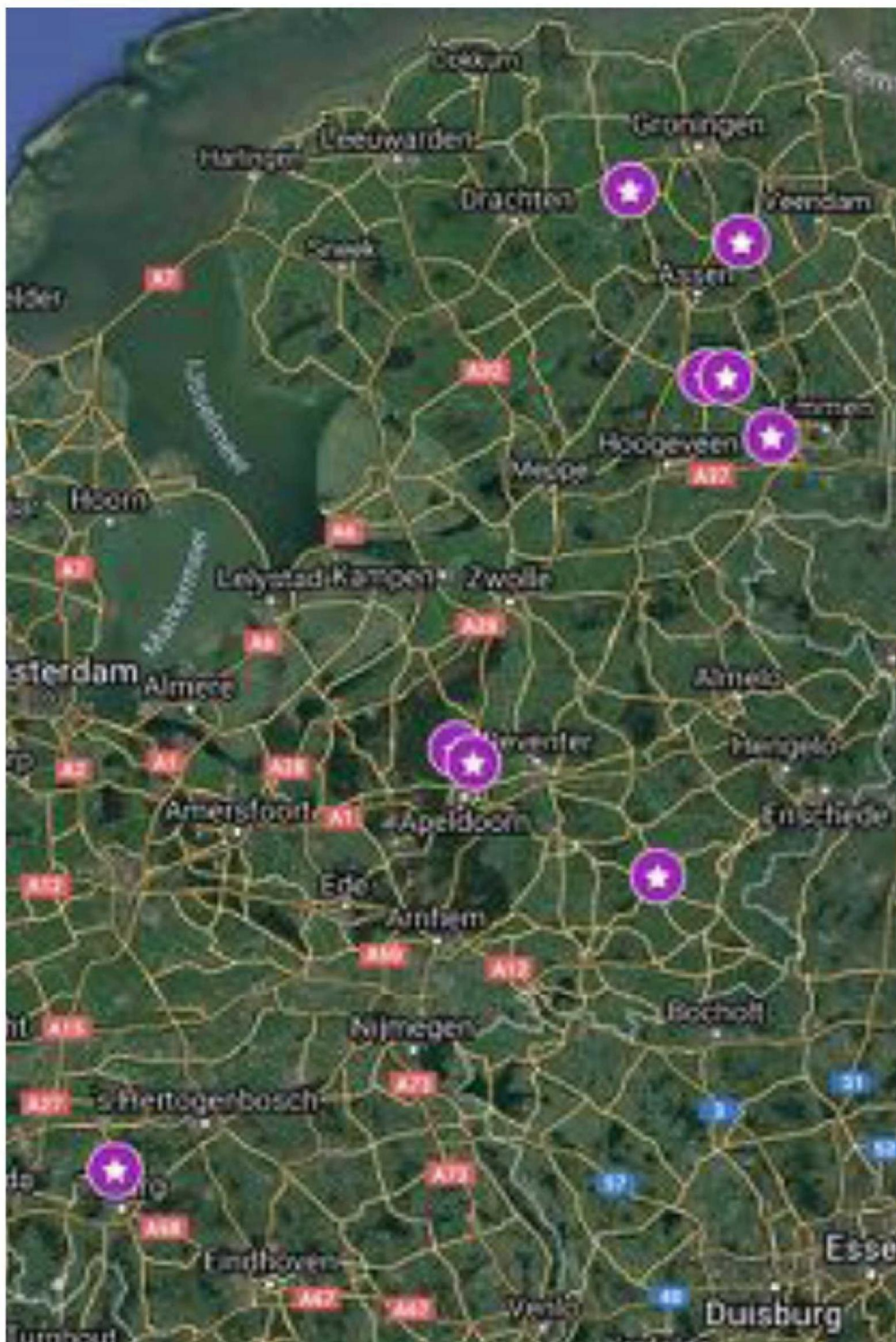
Deze regeling is bedoeld als financiële ondersteuning voor schapen- en geitenhouders die afrasteringen hebben geplaatst in een leefgebied van wolven om hun dieren tegen de wolf te beschermen.

Leefgebied Wolf (PFD 718 kB)

Cedeputeerde Staten (CS) hebben 2 leefgebieden aangewezen:

Zie ook

- > De wolf in Gelderland
- > Wolvencommissie

Praktijknetwerk preventie wolvenschade

Ga kijken bij een collega dierhouder.

Meer weten?

www.platform-ksg.nl

Dossier wolven

Wij zoeken nog deelnemers.

Actiepunten

- Vergoeding arbeid bedrijfsmatige houders
- Escalatieladder (b.v. aanwijzing probleemwolf)
- Overige diersoorten (runderen, paarden, etc.)

Bedankt voor uw aandacht

GEBIEDSCOMMISSIE

Preventie
Wolvenschade
Gelderland

Living in a multispecies landscape: Exploring sheep farmers' perceptions and experiences of human-wildlife coexistence in the Netherlands

By

Inhoud

- Korte recap
- Concepten
- Dataverzameling
- Voorlopige resultaten
- Voorlopige discussiepunten
- Planning
- Vragen, opmerkingen & feedback

Recap

- Perspectieven en ervaringen van schapenhouders met betrekking tot samenleven met de wolf in Nederland
- Analyse in context van *multispeciesism* en *biopolitics*
- Hoe beïnvloeden processen van *multispeciesism* en *biopolitics* dit samenleven

Research question

*How do **sheep farmers** perceive and experience **human-wolf coexistence** in the Netherlands and in what way do **multispeciesism** and **biopolitics** influence these **perceptions** and **experiences**?*

Multispeciesism

- Erkenning dat we samenleven met andere soorten in een gedeelde wereld
- Complexe relaties tussen mensen en andere soorten
- Agency (handelingsbekwaamheid)
- Rechten
- (In)delen van het landschap
- Hoe gaan we om met andere soorten

Biopolitics

- Macht om leven te reguleren en te manipuleren
- Van “let live and make die” naar “make live and make die”
- Spanningsveld tussen *biodiversity* en *biosecurity*
- Caring vs. Killing
- Politieke besluiten

Dataverzameling

- 8 bezoeken en interviews schapenhouders
- 2 interviews beleidsmakers/adviseurs van de provincies
- Literatuurstudie

Provincie	Schapenhouders	Beleidsmakers/ adviseurs
Drenthe	2	-
Gelderland	3	1
Limburg	2	-
Noord-Brabant	1	1

Diversiteit schapenhouders

	Type bedrijf	Aantal schapen
1	Hobby	~12
2	Hobby/fokken/begrazing	~55
3	Schapenhonden	~27
4	Weide	~800
5	Melk	~43
6	Weide	~300
7	Begrazing/landschapsbeheer	~1200
8	Hobby	~15

Voorlopige resultaten

- Aanwezigheid van wolven in Nederland
- Bescherming schapen
- Bescherming wolven
- Natuurbeleid in Nederland

Aanwezigheid van wolven in Nederland

- “Wolf hoort hier niet meer na 150 jaar”
- Bewuste herintroductie?
- Cultuurlandschap vs. Natuurlandschap
- Plaagbestrijding landbouw
- Belang Nederlandse wolvenpopulatie
- Wolf is *out of place*

Aanwezigheid van wolven in Nederland

- “Wolf is welkom, maar...”
- Zelf teruggekeerd
- Wolf hoort in de natuur thuis
- Wolf is *in place* → leefgebieden
- “We zijn geen koning”
- Onduidelijkheid over hoe samen te leven met de wolf

Bescherming schapen

- Dreiging: “Je weet niet wanneer de wolf komt”
- Verantwoordelijkheid en zorgplicht (actieve rechten)
- Veel twijfel over effectiviteit van preventieve maatregelen
- Hek = communicatie, geen scheiding
- Gebrek aan kennis over hoe maatregelen te nemen

Bescherming schapen

- Grootschalig: Erg moeilijk om schapen te beschermen
- Kleinschalig: Mogelijk, mee bezig, maar (nog) geen echte urgentie
- Gat tussen bureau en praktijk:
“Mensen met de beste bedoelingen weten niet hoe het in de praktijk gaat”

Bescherming wolven

- Beschermde status wolf (Passieve rechten)
“Wolf kun je niet onbeheerst zijn gang laten gaan”
- Biopolitics: Biodiversity vs. Biosecurity
- Wild dier vs. Gehouden dier
“Politiek spel over de rug van het platteland”
- Situatie zal verergeren omdat beheer niet mogelijk is

Bescherming wolven

- Biopolitics & speciesism: Waarom het ene dier wel beheren, maar de wolf niet?
- Overheid moet meer ondersteunen (tegemoetkoming in schade, subsidie)
- Geen controle over situatie
- Beheer moet op termijn mogelijk worden

Natuurbeleid in Nederland

- Contrast tussen wolven- en natuurbeleid
  - “Natuur op postzegel niveau” & “Bloempot beheer”
- Natuurbescherming vs. Rewilding
- Actief beheer vs. Passief beheer

- Onduidelijkheid over natuurbeheer: waarom doen we wat we doen?

Discussie

- Perspectief van de wolf
- Weinig participanten (maar wel diepgaand en divers)
- Nog niet alle data geanalyseerd
- Balans tussen sociaal wetenschappelijk en ethisch debat en concrete praktische output

Planning

- Interviews (2x): beleidsmakers/adviseurs Drenthe & Limburg
- Potentieel: interview met wolvenexpert
- Verwerken en analyseren data
- Schrijven scriptie

Vragen, opmerkingen , feedback?

Press release on the fate of wolf GW1554m

The night of 22-23 september 2020, a wolf was legally killed in the village of Fougerolles in the Vosges (France) by a licenced hunter ("lieutenant de louveterie"). This individual had been attacking sheep and calves in France since late August 2020 in the Haute-Saône and Vosges departments, sometimes even entering stables.

Moreover, this wolf was relatively easily observed during the daytime, apparently not minding being seen by humans.

A DNA sample from this wolf showed a typical genetic signature ("haplotype") of the Central-European and Baltic wolf populations, instead of the typical French-Italian genetic haplotype.

By comparing a more detailed genetic fingerprint of this wolf with the database of the Central European Wolf consortium (CE Wolf), researchers from the Research Institute for Nature and Forest (Belgium) conclusively showed this wolf to be identical to the individual known in the CE Wolf database as GW1554m.

This individual was born in the Herzlake Pack in Lower Saxony in 2019, and was first identified on a wolf scat sample january 1st 2020.

It was sampled multiple times on killed sheep in Lower Saxony and Bremen between February and April 2020. In the second half of April 2020 it first appeared in the east of the Netherlands (Gelderland), and had moved further southwest by early May. During its stay in the Netherlands, it killed over fifty sheep, and was often seen in broad daylight. Its last observation in the Netherlands was June 1st. On June 3rd it was caught on video camera in Turnhout, Belgium. It moved further South in the Antwerp province, where it was frequently seen, photographed and filmed, and even attracted large numbers of wolf watchers. In that period it killed a few sheep and a paralysed dairy cow. On June 19, it was hit by a van in Turnhout, but seemed rather unaffected by the incident. It was seen again the next day at the site of a sheep kill.

By the end of June 2020, it disappeared shortly, and reappeared a week later in the east of Belgium, close to the German border. It continued to migrate south, as evidenced from DNA traces on livestock kills in the provinces of Liège, Luxemburg, and further south across the German-Luxemburg border region in Rheinland-Palatinate (DE). The last confirmed presence of GW1554m in Germany was on July 27th. Nearly a month later, it appeared in the Département de Haute-Saône, killing a dairy calf in a stable. In the weeks after that incident, it regularly attacked sheep and calves. Because it entered stables at night, and this behaviour was considered highly undesirable, a licence to kill this wolf was issued by the French authorities. It was eventually killed at night when chasing cattle.

The identification of this wolf came about as a collaborative action between French, Belgian, German and Dutch research labs, with collaboration of the different regional and national authorities.

NAMES OF PARTIES

Xx

xx

Wageningen Environmental Research

Xx

Xx

MAP

tel
e-mail
www.

KvK
BTW
IBAN
BIC

Factuurnummer : 20201027
Debiteurnummer : 9999
Factuurdatum : 02-05-2020
Uw referentie : -

Aantal	Omschrijving	Stuksprijs	BTW %	Nettobedrag
	langs de weg en tuin fijn gaas met 2xstroom, rest 6-draads. Ca 1280 m stroomdraad, 120m gaas.			
	-			
1,00	Klic-melding		21,00	
2,00	Poortpaal Eiken 300/20/20		21,00	
1,00	Landhek, gegalv. met 1 stelscharnier, 5 m		21,00	
2,00	Duimen voor landhek		21,00	
1,00	Sluiting met slotlip landhek		21,00	
26,00	Paal, gecreosoteerd 300/14 gefreesd		21,00	
110,00	Paal, gecreosoteerd 200/10		21,00	
130,00	Paal, gecreosoteerd 200/10		21,00	
13,00	Tornado draad HT 2.5 mm, 25 kg	03	21,00	03
1350,00	W-isolator zwart		21,00	
13,50	Gallagher schroeven		21,00	
60,00	Roterende spanner		21,00	
60,00	Trekveer 2,5 mm draad		21,00	
120,00	Hoekisolator S zwart		21,00	
100,00	Draadklem Rond		21,00	
2,40	Tornado gaas R13/120/8 50m		21,00	
52,00	Gripple-medium		21,00	
3,00	Stock-Ade krammen/kg		21,00	
		Transporteren		5.886,02